

Zamanakakic' Demk'er : A. Zapel ew Hrant Asatowr

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Azadian, Thoros (1898-19..). Zamanakacic' Demk'er : A. Zapel ew Hrant Asatowr. 1937.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.

*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer [ici pour accéder aux tarifs et à la licence](#)

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

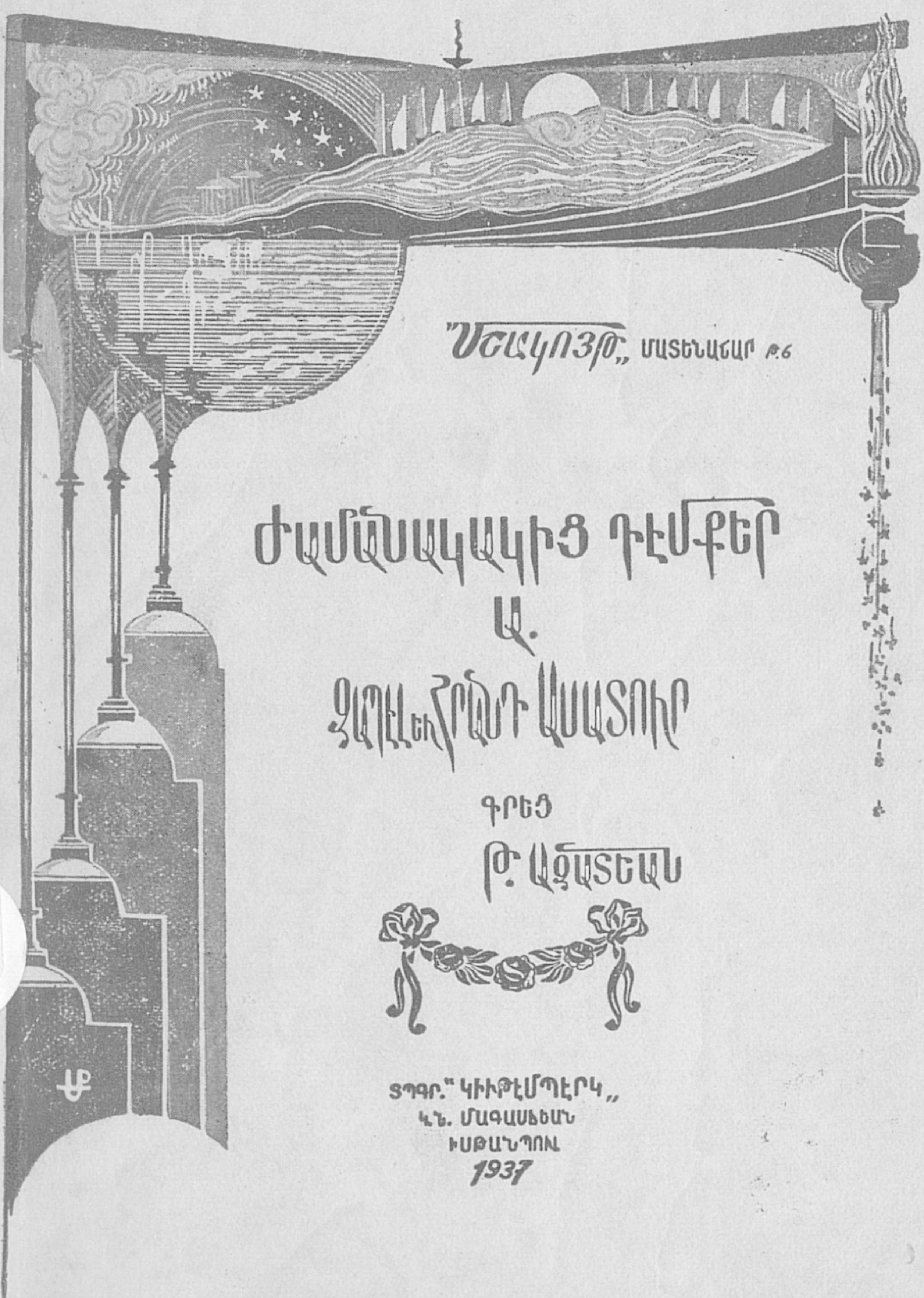
*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

ՄԵԼԿՈՅԻՐ, ՄԱՏԵՆԱԿԱՐ Բ.6

ԺԱՄՆԱԿԱԿԻՅ ԴԷՄՔԵՐ

Ա.

ԶԱՊԷԼՆԵՐԻՆԻ ԱՍԱՏՈՒՐ

ԳՐԵՅ

Թ. ԱՋԱՏԵԱՆ

ՏՊԱՐ. ԿԻՒՅԵՄՊԵՐԿ,

ԿՆ. ՄԱԳԱՍՏԵԱՆ

ԻՍԹԱՆԴՈՒԼ

1937

541
—

b1530

Աղբյուր: Գր. Կ. Խաչատրյան

21-5-937

Պատմություն

«ՄՇԱԿՈՅԹ» ԳՐԱՏՈՒՆ

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ Թ. 6

541

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴԵՄՔԵՐ

Ա.

ԶԱՊԷԼ ԵՒ ՇՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ

Գրեց՝

Թ. Ա. ԶԱՏԵԱՆ

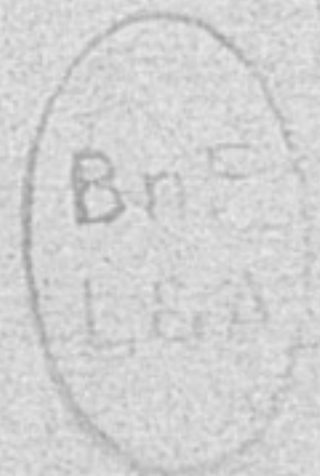

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԿԻՒԹԷՄՈՒՐԿ»

Կ. Ն. ՄԱԳԱՍՏԵԱՆ

ՍԹԱՆԳՈՒԼ

1937

Acg

2008-129968

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

“Մշակոյթ” հրատարակչականը հետզհետէ լոյս պիտի բնծայէ շարք մը մանր հրատարակութիւններ, որոնք նուիրուած են արեւմտահայ տասնեակ մը գրական եւ հանրային դէմքերու: Մեծագոյն մասով մեզի ժամանակակից այդ դէմքերէն ոմանք անդարձ մեկնած են, ոմանք ի կենդանութեան են, բայց գրեթէ բոլորն ալ կը պատկանին նախորդ սերունդներուն:

Իրենց կեանքին ու գործունէութեան մասին արտայայտուելու առիթ բնծայած են յօրելեաններ կամ մահեր, ինչ որ կ’ենթադրէ պարագաներու անմիջական տպաւորութեանը տակ զիւրէն ծանօթացնելու հարկադրանք մը եւ ոչ թէ նախատեսուած ծրագրի մը նամաձայն անոնց ամբողջական գործը լրիւ պատկերացնելու աշխատանք մը:

Մեր իմացական ու հանրային կեանքներուն մէջ նուիրագործուած դէմքեր են բոլորն ալ: Անոնցմէ շատերը մօտէն նանչնալու կամ հեռուէն իրենց հետ հաղորդակցելու բախտն ու պատեհութիւնը ունեցած են, եւ այդ պատճառով ջանացած են օգտուիլ նաեւ անձնական յիշատակներէ:

Եւ որպէս զի շահեկան դառնայ այս շարքը եւ գէթ չափով մը ծառայէ մեր մասենագրութեան, հետամուտ եղած եմ իւրաքանչիւր մտաւորականի կենդանագրին եւ յուսաւորաբար մէկ ձեռագրին հետ տալ ծանօթագրութիւններ, անիսպ էջ մը կամ դրօշագ մը ու նորութիւն մը վերջապէս, որքան որ թոյլատու եղած են միջոցները:

Ցաւով պէտք է հաստատել, որ մեր մէջ գրասիրութիւնը կամ ընթերցասիրութիւնը իջած է իր ամէնէն նուազագոյն աստիճանին, որով երկարաշունչ, խոր ուսումնասիրական հետքեր մանաւանդ սպառելու հնարաւորութիւնը կը պակսի բոլորովին: Մանր հրատարակութեանց նախընտրանքը, անհրաժեշտ, նուազ ենթակայ է անընդունելութեան վսանգին:

Ժամանակակից մտաւորականներու առաջին գրքոյկը նուիրուած է Սիպիլի եւ Հրանդ Ասատուրի, այն անգուցական գրագէտ ամուլին, որ աշխարհաբար լեզուի ու գրականութեան արդի կատարեալ ու հիմնական կառուցումին գլխաւոր ազդակներէն եղած է, բազմակողմանի ծառայութիւններով:

ԶԱՊԷԼ Հ. ԵՍԵՏՈՒՐ

(Մ Ի Պ Ի Լ)

1863 - 1934

I

ԻՐ ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԴԻՄԱԳԻԾԸ

այուլիսին 1934ին դժբախտութիւնը ունեցաւ կորսնցնելու իր ամէնէն տաղանդաւոր ու բազմարդիւն զաւակներէն մէկը, նոյն ատեն քանաստեղծ, գրագիտուհի եւ վաստակաւոր ուսուցիչ Տիկ. Զապէլ Սաստուրը, սերունդներուն պաշտօնմին առարկայ քնարերգակ Սիպիլը:

Եւահեր կան, որոնց հանդէպ մարդկային իմացականութիւնը անզօր կը մնայ, կը կասի վայրկեան մը իր խոյանքին մէջ, սեւեռելու համար թուղթին ճշգրիտ մեծութիւնը անոնց, կակիծին անմիջական տպաւորութեանը ներքեւ: Այդ մեծ.

սգալի մահերէն էր ի պիլիւնը, որ աւելի քան կէս դարու արդինաւոր կեանք մը թողուց իր ետին:

Հայ կանացի մեծագոյն դէմքը, ճիկ. Սաստուր, իր մահւրնէն տարի մը առաջ, կղզիի իր քնակարանին մէջ կ'իյնար կաթուածահար, գրիչ ի ձեռին, նման աշխարհներ նուաճող զօրականի մը որ նոր յաղթանակներու երազը աչքերուն մէջ, կ'իյնայ յանկարծ դաւաճան գնդակէ մը, եւ իր ուժեղ ձեռքերը այլեւս անկարող կը դառնան վերցնելու նուիրական սուրը:

Գիտական ամէն միջոց, դեղ ու դարման, ընտանեկան խնամք ու գուրգուրանք, այս բոլորը անկարող եղան վերագտնել տալու համար անոր իր առողջութիւնը, իր երբեմնի կենսունակութիւնը, գրելու, արտադրելու, ուսուցանելու եւ շարունակ հայ մշակութիւն ծառայելու հնարաւորութիւնը: Այս գրկանքը վիշտ մըն էր Սիպիլի համար, վիշտ մը՝ զոր ան տարաւ սիրով ու համակերպութեամբ, լաւատես եւ երբեք յուսահատ, միշտ այն յոյսը ունենալով որ մօտաւոր օր մը պիտի կարենայ վերստին պարապիլ իր սիրական զբաղումներովը: Որքա՛ն կը ցաւէր որ իր աջ ձեռքը դատապարտուած էր անգործութեան. ի բնէ վառվոռն, կորովի եւ եռանդուն, իր ապաքինման շրջանին, ան փորձեց ձախ ձեռքով գրել, չկտրելով իր յոյսը աջէն...: Ի՛նչ նոր նիւթեր կային իր մտքին մէջ: Ասոնց մասին կ'արտայայտուէր յանախ տեսութեանց ատեն:

Տիկ. Սատուր հոգեկան կազդոյր կ'ստանար մեծարանքի այն արտայայտութիւններէն, որոնք տեղի ունեցան արտասահմանի մէջ, իր գրական գործունէութեան յիսնամեակին առիթով: Կը հետեւէր իրեն ի պատիւ գրի առնուած հրատարակութիւններուն: Սերթ կը սրտմտէր, որ չի կրնար իր շնորհակալութիւնը յայտնել անոնցմէ իւրաքանչիւրին համար:

Սիպիլի յոբելեանին ազդանշանը հոսկէ տրրուեցաւ: Եւ շուտով արձագանգ գտաւ գաղութահայ կեդրոններու եւ Խ. Հայաստանի մէջ: Վրայ հասաւ իր անողոք հիւանդութիւնը: Պոլսոյ Նախաձեռնարկ մարմինը ի զուր սպասեց որ անզուգական քերթողուհին ապաքինի, ոտքի ելլէ եւ գրաւէ յոբելեարի աթոռը: Տարօրէն դիւրազգած ու հպարտ, չէր փափաքեր խարխուլ ֆիզիքականով առաջնորդուիլ հանրութեան մէջ ու շրջապատուիլ իր հիացողներէն եւ համակիրներէն:

Սինչ այդ, արտասահմանը իր պարտքը լիուլէ կատարեց: Եկէ աւելի հայաշատ կեդրոններ տօնեցին անոր յոբելեանը: Իկ Զ. Սատուր, որուն յանախակի այցելելու առիթը կ'ունենայի, մանկան մը պէս կը հրճուէր, կ'ուրախանար ի լուր իրեն ի յարգանս ընծայուած մեծարանքի արտայայտութիւններուն, եւ ի տես իրեն նուիրուած հրատարակութիւններուն, որոնց կը հետեւէր: «Սինչ ըրած եմ որ...» կը կրկնէր միշտ «չափազանց չէ՞ք գտներ եղած ցոյցերը», կ'ըսէր:

W. J. H. H.

Սիպիլի անտիպ ձեռագիրներէն, ուր ան իր անվերապան հիացումը կը յայտնէ Հրանտ Ասատուրի:

Հ. ԱՍԱՏՈՒՐ ԵՒ ՍԻՊԻԼ 1901ԻՆ
[Իրենց ամուսնուրժեան տարին]

«ՄԼԵԼԻԻՆ արժանի էք ի կին», կը պատասխանէի, զգուշանալով իր համեստութիւնը վիրաւորող քաջատրութիւններէ: «Երա՛նդը արժանի էր այս մեծարանքներուն», կ'աւելցնէր ու կը լռէր...: Գուրգուրանքով պահած էր զանազան տեղերէ դրկուած նամակներ եւ ուղերձներ: Նիւ Եօրքի մտաւորականներուն ստորագրութիւնները կրող մագաղաթեայ ձօնը, գեղարուեստական գեղօր մը, մասնաւոր շրջանակի մէջ առնուած, իր հիւրանոցին զարդերէն մէկը եղած էր: Օր մը, երբ դարձեալ իրեն այցելած էի, փափաքեցաւ շնորհակալութեան մէկ մէկ գիր դրկել այն բոլոր մարմիններուն եւ անձերուն, որոնք, տեղ տեղ, նախածեռնարկ եղած էին տօնելու իր յոբելեանը: Գրերը պատրաստած էի, սակայն անոնց ներքեւ ստորագրելու հնարաւորութենէն իսկ զրկուած էր: Չախ ձեռքով ստորագրելու վարժութիւնները աւանդատ թուղթի մը վրայ եւ վերջապէս ստորագրեց: Իր յուզումը զգալի ընել չէր ուզեր: Այնպէս կը թուէր թէ համակերպած էր հակատագրին հետ: Սյդ վիճակին մէջ, յոյս, խանդ եւ ոգեւորութիւն էր համակ: Իրեն այցելողներուն, խօսակիցներուն տխրութիւնը կը փարատէր իր զուարթութեամբ: Ժպտելով կը գանգատէր, թէ բժիշկները թոյլ չեն տար իր ուզած կերակուրները ուտելու: Օրական սուրճ մը խմելու արտօնութիւն տուած էին: Գնալը կղզի, ծաղիկներով զարդարուն իր բնակարանին մէջ, ծովահայեաց

պատուհանին առջեւ նստած կ'ըլլար միշտ, երբ
իրեն կ'այցնէի: Ի՞ր որ գրականութիւն անբաժան
էին իր շրթունքէն: «Նգամ մը որ աղէկնամ, ի՛նչ
նիւթեր ունիմ գրելիք», ու կ'աւելցնէր. «գրիչս է
որ կը գրէ, ինքնաբերաբար, առանց իմ թելադրու-
թեանս. ատոր համար է որ չեմ վարժուած մտա-
ծումներս եւ յղացումներս տուն տալ ուրիշին:»
Իր յիշողութիւնը տեղն էր, առանց թուականնե-
րու հետ հաշտ ընթանալու: Դիւրութեամբ կը
մտաբերէր իր պատանեկան ու դպրոցական կեան-
քի դրուագները, գրական կեանքի յիշատակները,
որոնց պէտք ունեցայ քանիցս, կենսագրական
հատորին պատրաստութեան համար: Սճանճնու-
թեան պահերուն կը կարդար, կը հետեւէր իմա-
ցական նորագոյն շարժումներուն: Շուրջը կը
տեսնուէին ֆրանսերէն հատորներ եւ հայերէն
նոր հեղինակութիւններ:

Յոյցէ ու փառքէ չէր ախորժեր, իր միակ
բաղձանքն էր մարմին տալ հրատարակչականի
մը. հրատարակուած տեսնել իր արժանաւոր սա-
նուհիներուն աշխատութիւնները: Կ'ուզէր որ իր
յոբելեանը ազդակ մը ըլլայ այս նպատակին իրա-
գործման: Սէտարակոյս իր այս բաղձանքը յետ
մահու ալ անկարելի չէ իրականացնել, յա-
ջորդական հատորներու մէջ ամփոփելով նախ իր
գրչի այլազան արտադրութիւնները:

*
* *

Տիկին Զապէլ 2. Ասատուր Հայ գրականութեան վերջին յիսնամեակի ամէնէն տիրական վարպետներէն մէկը կը հանդիսանայ: Պուէտ Խ. Միսաքեանի եւ Ֆէլէկեանի շունչով, անոնց բանաստեղծական աւիւնով բեղմնաւորուած իր միտքը, հզօր հառազայթուումներ ունեցաւ առաջին շրջանին իսկ, երբ մանկամարդ էր եւ «Անահիտ» ծածկանունով այնքան հմտութիւն պահանջող լեզուապայքարի մը մէջ կը նետուէր, կորովի դիմադրութեամբ մը: Տարիներ ետք, աշխարհաբար լեզուի որպէս ախոյեան, մեր իրապաշտ սերունդին կարեւորագոյն ներկայացուցիչը կը դառնար Կամսարականի, Զօհրապի եւ Զօպանեանի նման մեծ գրագէտներու փաղանգին մէջ, այն ամրակուռ փաղանգին՝ որուն կը պարտի արեւմտահայութիւնը իր այսօրուան զմայլելի արծակն ու քերթողութիւնը:

Տիկ. Զ. ասատուր ոչ միայն իր սերունդին, այլեւ յաջորդական սերունդներու միակ քերթողուհին եղաւ ու կը մնայ այսօր ալ:

Իր գործունէութեան բոլոր երեսները, մէկէ աւելի մարզերու մէջ, պէտք է առանձին առանձին ուսումնասիրել, տեսանելի դարձնելու համար այն հոյակապ կիսանդրին, որ սքողուած է, որ զարդարուած է համեստութեան ծաղիկներով, յարատեւութեան դափնիներու ներքեւ:

Սիպիլի մշակած գրականութիւնը ինքնին բաւ է, որպէսզի անհուն խանդաղատանք ունենանք հայ լեզուին հանդէպ, որպէս զի գուրգուրանք անոր արժէքներուն, գանձերուն ու գեղեցկութիւններուն վրայ, որպէս զի ազնիւ ցանկութիւնը ծնի մեր մէջ ծառայելու անոր եւ սատարելու անոր նոխացման:

Քառեակ մը ահա Հայ Լեզուին նուիրած իր մէկ բանաստեղծութենէն.

Դուն առաջին վանկ Երբունիս, առաջին ձայն իմ
հոգւոյս.

Նախկին հնչիւն իմ մանկական լեզուիս հեզ,
Որով լացի ու երգեցի միօ՞հ յուզումներս, իղձս ու
յայս

Իմ մայրենի բաղցրիկ լեզուս, ողջո՞յն քեզ:

Ի՞նչ քաղցր յուզում եւ ի՞նչ անխառն սէր ու գորով կը թրթռայ բանաստեղծուհիին սրտին մէջ: Ի՞նչ թովիչ ու դիւթական պատկեր, որ կը քարծրանայ քնարական այս բխումէն, որ կ'առինքնէ մեզ ու կը համակէ մեր էութիւնը, անուշ անդրադարձումներով, վերլիշումներով եւ սիրոյ կայծկտումներով:

Սիպիլի բանաստեղծութեան Յովեհուն նըշոյլն իսկ հոս կարենալ սեւեռելու ձգտումէն հեռու է մեր մտադրութիւնը:

Իր գրչի բազմաթիւ արտադրութիւններէն զատ, Տիկին Սատուր անգնահատելի ծառայութիւն մատուցած է որպէս հայ լեզուի ուսուցիչ,

տասնեակ տարիներ անընդհատ սիրտ ու հոգի ապառելով, մատղաշ հոգիներու մէջ նետելով սերմեր, որոնք իր գուրգուրալի շունչին տակ ծիլ ու ծղօտ արծակած, փթթած ու ուռնացած եւ պլուզաւորած են: Եր լեզուին յառաջդիմութեան նոյնքան նախանձախնդիր, ջերմեռանդ սատարող, նրբախիղճ ու գեղապաշտ իր ամուսնին ողբ. չ. և սատուրի հետ, որուն սուգը ընկնած էր զինքը վերջին տարիները, ան պատրաստեց դասագրքեր, առիթ ընծայելով, որպէս զի իրենց որդեգրած, նուիրագործած կանոններն ու կիրարկումները ընդհանրական բոլոր կրթարաններէ ներս:

Նիկ. Սատուրի գրական ու կրթական գործունէութեան հիմնական գիծը եղած է ծառայել ամբողջ ժողովուրդին, մասնաւորաբար նոր սերունդին:

Ընդհանրապէս օգտակար մնալու այս ծրագրումը հոգեկան անկարելի փոթորիկ մը եղած է, որ զինքը վարած է իր գիտակցութեան առաջին տարիներուն մէջ: Հիմնադիրը եւ հոգին «Ազգանուէր այուհեաց»ի, ստեղծած է շարժ մը, որ հայ կնոջ նախաձեռնութեան ոգիին ամէնէն ցայտուն եւ պատուաբեր մէկ ձեռնարկը պիտի մնայ մեր տարեգրութեանց մէջ: Դաւառի խորերը ուսումէ եւ կրթութենէ զրկուած հայ աղջիկներու պարզած սրտառուչ տեսարաններէն ազդուած ու սրտմտած, նախաձեռնարկ կ'ըլլայ զանոնք դաս-

տիարակելու գործին: Անձնուէր գործակիցներու հետ կը յաջողի իրագործել իր նպատակը եւ արդիւնքը չուշանար: Իր ոգիով տոգորուած ուսուցչուհիներ պարտականութեան կը մղէ եւ մեծագոյն դերը կ'ունենայ նաեւ նիւթական միջոցներու հայթայթումին մէջ:

Սեղմ տողերու մէջ անհնարին է տալ նոյն իսկ գէթ համառօտ պատկերացումը այս հոյակապ դէմքին, որուն սուգը կը վերաբերի ամբողջ Հայութեան, ուր որ հայ բարբառը կայ շրթներու վրայ:

II

ԻՐ ՄՏԵՐՄՈՒԹԵԱՆԸ ՄԷՋ

(ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՅՈՒՇԵՐ)

Սիպիլի անձը կը խօսի, կը յուզէ մեզ, առաքինութեանց իր լուսասփիլռ ցայտքով, իր կաթոգին պարուրանքով դէպի մտերմիկ շրջանակներ: Հասակ նուիրում, գորով, խանդաղատանք եւ ազնուական ձգտումներ կ'ընդելուզէին իր անձնական նկարագիրը: Գործը, իր գրչի բեղուն վա-

տակը կարելի է գնահատել հեռուէն ալ, աւելի
ետքն ալ: Ատոնք պիտի մնան ժառանգը՝ երունդ-
ներու, բայց մենք այսօր յաւէտ կը զրկուինք իր
թանկագին, անդառնալի բարեկամութենէն: Կ'ող-
բանք կորուստը դեռ երէկ իր շրջապատը արեւող
կենդանութեան, իր շէնշող ներկայութեան:

Վերջին տասը տարուան շրջանին ճանչցայ
Սիպիլը եւ իր ազնուական ամուսինը: Մեր յա-
ճախակի տեսութիւնները ծանօթութեան պարզ
սահմանին մէջ չմնացին:

Մօտէն, շատ մօտէն թափանցեցի աննման
բանաստեղծուհիին համեստ բնաւորութեան, իր
անստգիւտ նկարագիրը կերտող բարեմասնու-
թեանց, որոնցմով օժտուած են իր անծնուէր զա-
ւակները: Եւ այսօր, բնագդաբար, քանի մը վեր-
յիշումներ կ'ընենամ իր անհատական եւ ընտա-
նեկան կեանքէն:

*
* *

Սիպիլի մեծագոյն հաճոյքն էր անծամբ պատ-
ուասիրել իր հիւրերը, որոնց կ'սպասէր Կղզի,
ամէն ուրբաթ: Ուրախութիւնը չափ ու սահման
չունէր, երբ մանաւանդ ճաշէ առաջ դիմաւորէր
իր սիրած բարեկամներէն մէկը: Կը վշտանար
եթէ ան ուղղակի զինքը պատուած չըլլար: Քիչ
անգամ կրցած եմ խուսափիլ իր հիւրասիրու-
թենէն: Երբ դեռ ողջ էր ամուսինը, կ'ըսէր յա-
ճախ. «Հրանտը կը փափաքի որ կանուխէն գաք,

գոհունակութիւն պիտի պատճառէք իրեն:» Կղզիի տան երկրորդ յարկն էր մենարանը Հրանտ Ասատուրի: Երբ կ'իմանար որ եկած եմ, եւ արդէն կարելի չէր շուտով չիմացնել, դըգ-դըգ կը գարնէր տախտակամածին: Կը փութայի վեր: Կը խօսէր գրական եւ ազգ. ամէն հարցերու շուրջ: Նախապէս հետեւած կ'ըլլար օրուան իրադարձութեանց եւ բացատրութիւններ կ'ուզէր: Երբ ուշանայի, Սիպիլ վեր կուգար. «Երա՛նտ, բաւական է, փակ սենեակին մէջ անհանգիստ կ'ըլլայ:» Կը մտածէի որ ե՛ս զինքը անհանգիստ կ'ընեմ: «Զապէ՛ւ, կը հաճի՞ս այսինչ գիրքը տալ ինծի:» Սիպիլ արագօրէն կը փութար գոհացում տալու անոր: «Շատ շնորհակալ եմ,» կը ծայնէր: Միշտ փափկախօս ու քաղաքավար, իր հիւանդութեան ամէնէն տագնապալի պահերուն իսկ ծայր աստիճան կարեւորութիւն կու տար կենցաղագիտութեան:

Վարը, հիւրանոցը, ուրբաթ կէսօրերէ ետք մանաւանդ, բազմաթիւ այցելուներ կը յաջորդէին մէկգմէկու ետեւէ: Ամէն դասակարգի բարեկամներ ու ծանօթներ, աշակերտուհիներ, անոնց ծնողքները, ու շահեկան խօսակցութիւն մը կ'սկսէր: Տիրական խօսքը միշտ իրենն էր: Իմէն ոք զինքը մտիկ ընել կ'ուզէր: Բոլորին ալ կը հասնէր, կը խօսակցէր ամէնուն հետ. ծանօթանալ չկար. անտրամադրութիւն չէր տեսնուեր իր մօտ: Ու տեսակ մը դժկամակութեամբ կը բաժնուէր, ամէնէն անհանդուրժելի հիւրն եթէ ըլլար իսկ: Օրը ամ-

բողջութեամբ այցելուններուն յատկացուցած էր. շարթուան ամբողջ յոգնութիւնը կ'առնէր զանոնք հիւրասիրելով, հաղորդակից ըլլալով անոնց զգացումներուն:

Շատ կը սիրէր ծաղիկները: Նստած կ'ըլլայինք: Յանկարծ դուռը կը զարնուէր: Մանկամարդուհի մը կ'երեւար սեմին վրայ, ձեռքը ծաղկեփուռնջով մը, իր աշակերտուհիներէն մէկը, որ հիմայ ուսուցչուհի եղած էր: Կը շուարէր, ո՛րը առաջ ողջագութէր, ծաղիկնե՞րը թէ զանոնք բերողը: Սովորական ընդունելութենէ ետք, քառորդ ժամ կը խօսէր ծաղիկներու հանդէպ իր տածած սիրոյն վրայ: Կը քակէր փուռնջը, մասերու կը բաժնէր ու կը զետեղէր ծաղկամաններու մէջ, որոնք թափուր չէին արդէն: Դէմքը կը հառագայթէր, հոգին կը հրճուէր: Աշխարհը իրենը կ'ըլլար. բանաստեղծը կը խօսէր իր էութենէն:

Այս սէրը անմար մնաց մինչեւ վերջը, ու կրկնապատկուեցաւ մանաւանդ իր հիւանդութեան օրերուն: Ս. Յակոբայ հիւանդանոցին անկիւնը, առանձնութեան մէջ, հոս հոն դրուած ծաղիկները իր մխիթարութիւնն էին՝ ծաղկամաններու յորդուն տեսարաններով. «Ոնծկութիւնը կը պատէ զիս, այն օրը երբ ծաղիկ չեմ ունենար:» Քիչ անգամ, թերեւս ոչ մէկ ատեն զրկուեցաւ անոնցմէ:

Յոբելեանին առթիւ, իր ցան ու ցիր երկերուն հաւաքումով զբաղող սանուհիները հաւաքական այցելութիւն մը տուին Գընալը, ծովահայեաց նոր

քնակարանը: Կ'ընկերանայի իրենց, կը մտաբերէինք իր յուզումը: Ուստի նախապէս իմաց տրուեցաւ: Պատուհանէն դէպի դուռը անձկագին նայուածքը տեսանք: Աղաւնիներու երամ մը ինչպէս ներս թռան իր աշակերտուհիները ու շրջապատեցին զինքը: Սպասուածէն աւելի էր անոնց թիւը: Ուրախութիւնը չափ չունէր: Ա՛յկէ աւելի ծաղկեփունջեր, վարդ, մեխակ, շուշան թափեցան սեղանին վրայ: Եննկարագրելի էր յուզումը: Կէս ժամէն հագիւ հանդարտեցաւ եւ իրեն յատուկ զուարթութեամբ եւ արթնամտութեամբ խօսակցեցաւ ամէնուն հետ, զատ զստ հետաքրքրուեցաւ անոնց ընտանեկան կեանքով, նախասիրութիւններով: Ոմանք ամուսնացած էին, ոմանք նշանուած: Անոնց երջանկութեամբը լեցաւ իր զգայուն հոգին: Իր կեանքի երանագին օրերէն մէկը ապրեցաւ այդ օրը: Գրականութեան հետեւող իր յառաջադէմ աշակերտուհիներն էին անոնք: Իր ցանած սերմերուն փթթումը կ'ողջունէր անոնցմով:

Հիանալի կորովով մը ծածկել գիտէր իր ցաւը, իր վիշտը: Յը կարեկցէր իրմէ շատ նուազ տառապողներուն վրայ. գուցէ իր դժբախտութիւնը մոռնալու համար: Իր դիմադրական ոգին ու լաւատեսութիւնը կարծել կու տային որ շատ շուտով պիտի ապաքինի Սիպիլ: Ս'յդ ապաքինումը ուշացաւ: Իր այցելուներու թիւն ալ նուազեցաւ հետզհետէ: Կ'զգար թէ շատեր զինքը անհանգիստ

Սիպիլ եւ իր հոգեհատորը՝ Էմմա ՝ Ասատուր, որ պահապան հրեշտակի մը պէս միշտ հսկեց իր մօր սնարին վերեւ, անոր հիւանդութեան օրերուն : Տարաբախտ Էմմա անմոռանալի պիտի մընայ, որպէս ծնողասիրութիւնը խորհրդանշող էակ մը, որուն զոհաբերող կեանքը այնքան դառնագին ու եղերական վերջաւորութիւն մը ունեցաւ :

չընելու համար է որ յանախակի կ'զգուշանան: Մանաւանդ կը մոռնար թէ թոյլատրուած չէ իրեն իր միտքը յոգնեցնել: Եւ երբ կը թելադրուէր ժուժկալ ըլլալ խօսելու մէջ, կը նեղուէր: Կը վիրաւորուէր երբ ուրիշներ զգացնել տային իրեն թէ հիւանդ է:

Տիկ. Ասասուր շատ կ'ազդուէր, ամէն անգամ երբ մամուլին մէջ խնդրոյ առարկայ կ'ըլլար իր կենսաթոշակին յատկացումը կամ ջնջումը: «Ես պէտք չունիմ» կ'ըսէր. «Թող ազգը չնեղուի:» Այս վեհանձնութիւնը դժբախտաբար չկրցան գնահատել: Մեզ մօտ կը պակսի ազգ. վաստակաւոր մը վարձատրելուն ձեւը, նախանձախնդրութիւնը, անոր կենդանութեանը: Ստոր փոխարէն զայն յետ մահու պանծացնելու մասնագիտութիւնը ձեռք բերած ենք: Եթէ այս վերաբերումն ալ չունենայինք, ողբալի պիտի ըլլար մեր մտաւորական կեանքը:

Բարեբախտաբար, Սիպիլ եղաւ մեր այն հազուագիւտ բանաստեղծներէն ու կրթական վաստակաւորներէն, որոնք փակեցին իրենց աչքերը չնաշակած չքաւորութեան դառնութիւնը:

III

ՎԵՐՋԻՆ ԱՅՅՈ ՍԻՊԻԼԻՆ

(ՕՐԱԳՐԷՍ ՔԱՂՈՒԱԾ)

18 Յունիս 1934

Երկուշաբթի

Այսօր, առաւօտեան ժամը 9,30ին կը սեղմեմ ելեկտրական կոճակը Տիկ. Սաստուրի տան դրան։ Սպասուհին կը բանայ։ Աճապարանքով կը բարձրանամ սանդուխներէն՝ Սիպիլի յարկը։(*) Օր. Էմմա կը դիմաւորէ։ Գունատ եւ ընկճուած կը տեսնեմ զինքը։

— Ի՞նչպէս է մայրիկդ, կը հարցնեմ։

Կը պատմէ մէկ երկու օր առաջ անցուցած տազնապն ու նուաղումը անոր, թէ ինչպէ՞ս շընչառութիւնը բռնուեր է եւ ինքը քաջութեամբ սթափեցուցեր եւ փրկեր է զայն անխուսափելի վախճանէ մը։ Յետոյ բժիշկներ եկեր են։ Նախ չեն հասկցած հիւանդութիւնը, ակռայի ցաւի վե-

(*) Սիպիլի բնակարանը կը գտնուէր Թաֆսիմ, Էսաեան Լիսէի փողոցը, Յունաց Եկեղեցիին ճիշդ դիմացը։

րագրեր են իր ջերմութիւնը: Տօքթ. Վ. Գասապեան հաստատեր է կողատապ ըլլալը եւ լուրջ դարմանումի ձեռնարկուեր է: «Կը ներէք,» ըսելով կէս ձգեց պատմութիւնը, ու վազեց սենեակ, մօրը քով: «Մամա՛ս, գիտե՞ս ով եկեր էր, Ազատեանը. քեզի շատ շատ բարեւներ ըրաւ. չուզեց անհանգիստ ընել. բարեւաւում մաղթեց ու մեկնեցաւ:»

Իմացայ տկար ծայնը Սիպիլի. «Բայց ինչո՞ւ գնաց, տեսնել կ'ուզէի, ինչո՞ւ չիմացուցիր ինծի:» «Մամաս, հիմա՛ վար իջաւ սանդուխներէն. կ'ուզե՞ս որ կանչեմ:» «— Շա՛տ կ'ուզէի տեսնել»,...:

Դուրս եկաւ ու մեղմօրէն սկսաւ շարունակել իր խօսակցութիւնը: «Ես ալ անհանգիստ եմ, բայց ոտքի վրայ եմ, քնատ մնացի», ըսաւ: «Զգոյշ ըլլալու է» ըսի: Քանի մը վայրկեան անցաւ: Այս յապաղումը պէտք էր, որպէսզի Տիկ. Սաստուր չհասկնար թէ չեմ մեկնած:

Վերջապէս առաջացայ դէպի իր ննջասենեակը, սրտադողով ու յուզումով: Զուարթ տրամադրութիւն մը ցոյց տալ պէտք էր, չեմ գիտեր թէ յայաջողեցա՞յ: Դուռը բաց էր սենեակին: Օր. Էմմա առաջ անցաւ. «Մամա՛, եկաւ Ազատեանը»: Տեսաւ զիս, եիզով մը ժպտիլ ուզեց: Տժգոյն փայլ մը կը խաղար անոր դէմքին վրայ: «Ինչպէ՞ս էք» ըսի, եւ պատասխանը չառած, «Լաւ կը տեսնեմ Զեզի» աւելցուցի: Կրկին ժպտեցաւ տխրօրէն: Սենեակէն ներս, իր սնարէն քիչ հեռու երկու աթոռներ կային: Ուզեցի նստիլ: Օր. Էմմա աթոռ-

ներէն մէկը դրան մէջտեղը դրաւ, որպէսզի հոն նստիմ: Սիպիլի ուշադրութիւնը գրաւեց ասիկա: «Ինչո՞ւ միւսին վրայ չի նստի» ըսաւ: Ատկէ հետեւութիւն մը հանել կ'ուզէր: Արդեօք իրմէ աւելի հեռու նստելուն մէջ իմա՞ստ մը կար: Նըստայ վերջապէս դրան մէջ: Իր հիւանդագին վիճակին մէջ Օր. Էմմա կը թրվոար մօրը շուրջը. նկատեց որ խօսելու դժուարութիւն կը կրէ: «'Դամա՛ս, դուն քիչ մը հանգիստ ըրէ», ըսաւ: Այդ միջոցին վրայ եկաւ Տօքթ. Գասապեանը եւ ես դուրս ելայ սենեակէն: Բժիշկին առաջին գործը եղաւ հիւանդին ջերմութիւնը հասկնալ: Մտահոգիչ չէր: «'Էյսօր ավելի լաւ էք, Տիկին» ըսաւ: Կարգ մը թելադրութիւններ ըրաւ Օր. Էմմայի եւ ավելցուց. «Դուն ալ աղջիկս, խնամելու ես ինքզինքդ»: Բժիշկին հետ մէկտեղ վար իջայ, ստոյգ տեղեկութիւն մը իմանալու իրմէ Սիպիլի առողջութեան մասին: «'Իրտը տկար է» ըսաւ. «սրտին վրայ կը խաղանք առայժմ, դեռ երկու երեք օր վտանգ կ'սպառնայ իր վիճակը»: Ու բաժնուեցայ մտահոգ, բայց ոչ անյոյս:

Յաջորդ օրը թերթերը կ'աւետէին թէ բարելաւում մը կայ գրագիտութիւն վիճակին մէջ: Իրիկունը, Պատրիարքարանէ դարձիս, Ս. Երրորդութիւն հանդիպեցայ նախ, յետոյ մտադիր էի Սիպիլին հանդիպիլ դարձեալ բայց հոն գուժեցին արդէն իր մահը, իր սրտահատորին Էմմայի եղերական անձնագոհութեան լուրին հետ . . . :

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՄԵՐ

Ս Ի Պ Ի Լ Ի

1363ին Զապէլ Խաննեան ծնած է Սկիւսար:

1870ին կը յանախէ Մասամ Կառիւսի Քրանս. վարժա-
րանը:

1872ին Ս. Խաչ վարժարանը կ'ուսանի:

1873ին Ճեմարանի ուսանող, ուրկէ շրջանաւարտ 1880ին:

1879ին կը հիմնէ «Ազգանուէր Հայունեաց» ընկերութիւնը:

1881ին կ'ամուսնանայ փաստաբան Կարապետ Տօնէլեանի
հետ: Կ'ուղեւորի գաւառները, ուրկէ կ'աշխատակցի Պոլսոյ
մամուլին:

1889ին կը դառնայ Պոլիս եւ կը նուիրուի գրական ու
հանրային գործունէութեան:

1891ին կը հրատարակէ «Աղջկան մը Սիրտը» Ալիս
ժածկանունով:

1896էն սկսեալ Պոլսոյ կարեւոր կրթական հաստատու-
թիւններուն [Էսայեան, Կեդրոնական, Էն.] մէջ կը պաշո-
նավարէ որպէս հայ լեզուի ու գրականութեան ուսուցիչ:

1901ին կը վերամուսնանայ Հրանս Ասատուրի հետ:

1902ին լոյս կ'ընծայէ «Ցոլֆեր» բանաստեղծութեանց
հատորը:

1926ին լոյս կը տեսնէ «Կնոջ Հոգիներ» պատմաւած-
ներու հաւաքածոն:

1933ին իր գրական ու հանրային գործունէութեան յիս-
նամեայ յոբելեանը կը տօնուի:

1934 Յունիս 19ին տեղի կ'ունենայ իր մահը:

ՍԻՊԻԼ

ՔԵՐԹՎԱԾՆԵՐ

ԱԼԱԶԱՆԻ

ԽՄԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ
ՅԵՎ ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՎ

ՊԵՏԿՐԱՏ ՅԵՐԵՎԱՆ

1935

Պետհրատի կողմէ լոյս րնծայուած քերթուածներու հաւաքա-
ծային ներքին կողքին մանրանկարք

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՍԻՊԻԼԻ ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ[*]

Աղջկան մը Սիրքը վեպ հրատարակուած երկու անգամ.

Կնոջ Հոգիներ պատմուածքներ.

Դրամ եւ Դիրք վեպ անսիպ.

Յոլքեր ռանաւորներ.

Վէտկեւումներ ռանաւորներ թերթերու մէջ տպուած.

Որբուհին թատերախաղ մանկական.

Հարսը

Պատուաւոր Ընտանիք թատեր. անսիպ.

Առաքինութեան Մրցանակ թատերախաղ.

Մանկական Տաղեր Դիրքերու մէջ տպուած

Առակներ, Հ. Ասատուրի աշխատակցութեամբ.

Շարուր եւ Ուրուր, հայկական հեքեաթ անսիպ.

Քերականութիւն արդի աշխարհաբարի Տարր

» » » **Ա. Բ. Գ. Տարի**
եւ Բարձրագոյն [Հ. Ասատուրի հետ]

Թանգարան հասրնսիր հատուածներու **Ա. Բ. Գ. Տարի**
եւ Բարձրագոյն [Հ. Ասատուրի հետ]

Սիւվէսթր Պոնարի Ոճիրը, թրգմ. Անաթոլ Ֆրանսէ

Պառնասական » Բոլ Էռլիտէ

Ա. Դիրք ժրանսերէնէ-հայ թարգմանութեան.

Թանգարան մայրենի լեզուի.

Մագնիս թատերախաղ **Ա. Փանոսեանի** հետ.

[*] «Իմ հեղինակութիւններս» հտորագրով Սիպիլի պատրաստած այս ցանկը կը հրատարակեմ անփոփոխ : Այս ցանկէն դուրս է յետ մահու Պետիրատի (Երեւան) լոյս ընծայած «Քերթուածներ» հաւաքածոն, որ կը պահուենակէ «Յոլքեր»ը և զրեթէ նոյնքան անշատ բանաստեղծութիւններ :

“ՑՈՒՔԵՐ”, ՀԱՏՈՐԷՆ ԴՈՒՐՍ ԳՏՆՈՒԱԾ

ՈՏԱՆԱԻՈՐՆԵՐԸ

I

1. Հեռուէն ու մօտէն [1902]
2. Կ'անձրեւէ [1902]
3. Գերագոյն նուէր [1903]
4. Արցունքներ [1907]
5. Արօյսից [1911]
6. Կարօս [1912]
7. Խօսիլ [1912]
8. Մի՛ բռէ՛ [1913]
9. Ժանեակներու ու ժապաւէններ [1913]
10. Հրաժեշտ [1915]
11. Ճշմարտութեան ծառաւ [1915]
12. Լեալ սանար [1921]
13. Ծնունդի գիշեր [1924]
14. Կեանք [1930]
15. Օրօր [1930]
16. Ապրիլ [1931]
17. Տունը [1931]
18. Անուրջիս մէջ [1907]
19. Ինչո՞ւ . . . ինչո՞ւ . . . [1908]
20. Վաղորդայններ [1914]
21. Աղբիւր [1914]
32. Հնչեակ [1912]
23. Մեռնալ [1912]

II

24. Հոգիիս Աշխարհը [1902]
25. Գարունը Հոգւոյդ [1903]
26. Երեւոյթներ [1904]
27. Դէպի Յաւիտեանականութիւն [1908]
28. Սրտաբեկում [1908]
29. Հնչեակ [1911]
30. Ողջոյն Հայ լեզուին [1912]
31. Ծովուն [1912]
32. Աղուոր Երազ [1913]
33. Հանրմ Նազար [1914]
34. Գարնան յիշատակ [1922]
35. Այսօմէ մը [1928]
36. Անէացում [1924]
37. Ծնունդի վէպ [1926]
38. Աղջկան մը [1927]
39. Կաղանդ [1930]
40. Ժամանակին [1931]
41. Արձագանգ
42. Պարունին
43. Բուն
44. Սրբունի Մա'յր...
45. Տեսիլքներ
46. Ազնաւները
47. Աճցեալը
48. Հարցում
49. Հրածեց
50. Իդօերուս աշխարհը
51. Խօսք ընդ Աստուծոյ
52. Հերթը

53. Այպօմներու մէջ
54. Առտուան աղօթքը
55. Ուխտի նուէր
56. Հովր
57. Կաղանդի նուէրը
58. Իմ սիրտս դրի
59. Չորս համբարդներ
60. Երգ առ Լուսին
61. Ի մահ վաղամեռիկ աղաւնեակիս
62. Ի վսակն Աւարայրի
63. Յիմնեցե՛ք Տէր
64. Երգ:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1.— I [1-23] ռանաւորները ամփոփուած են Պետհրաւիր Կաղմէ 1935ին լոյս ընծայուած հաւաքածոյին մէջ:

2.— II [24-64] ռանաւորները մեծ մասով հրահարակուած են զանազան հանդէսներու, օրաթերթերու եւ տարեցոյցներու մէջ:

3.— 41-64 ռանաւորները, իր ձեռագրով, թուական չունին. մասամբ անտպ էին:

4.— Բանաստեղծութեանց այս ցանկէն դուրս կը մնան Սիպիլի թարգմանութիւնները եւ բազմաթիւ մանկական ռանաւորները:

ՍԻՊԻԼԻ ԶԱՆԱԶԱՆ ԱՐՁԱԿ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ [*]

- Մայրա եւ իրաւունք կանանց, «Մանգ. Էժֆ.» 1883 Օգ. 20
 Քանասեղծութիւն, «Երկրագուն» 1885 Յուն. 29
 Իմ Նախանձա, «Մասիս» շաբ. 1900 Յունվ.
 Հարցում մը, «Ա. Մամուլ» 1903
 Հարցման եզրակացութիւնը, «Ա. Մամուլ» 1903 ք. 31
 Տիկ. Սրբունի Տիւսար, «Լոյս» 1903 ք. 41
 Մեր կիները, «Հիւանդանոցի Տարեցոյց», 1904
 Մարգրէ մանեակ, «Լոյս» 1908 ք. 6
 Այգեկութի յառաջաբանը «Լոյս» 1908
 Տիկ. Իսկանդրի Այվազեան, » 1908 ք. 9
 Տպաւորութիւն մը [Սիրանոյշ] «Ամէնուն Տարեցոյցը», 1911
 Լեզուապայքար, «Ազասամար» 1913 Ապրիլ 7
 Զօհրապի հերոսուհիները, «Գրական ասուլիսներ» 1914
 Տերեւաթափը, «Ազասամար» 1915 ք. 1808
 Գարձեալ կիները, » 1915
 Մսածումներ, «Հայ Կին» 1920 ք. 3
 Մանկութեան յիշատակներէս էջ մը, «Հայ Կին» 1921 ք. 3
 Տիկ. Ա. Թեոդիկ, «Ամէնուն Տարեցոյցը» 1923
 Աղբիւր անմահութեան, «Հայ Կին» 1927
 Լեցուած գառնուկ, » [խոհանոցի թիւ] 1930 ք. 1
 Դուրեան Սրբազան, «Ազդարար» 1930 Մայ. 7
 Մառի Միւհէնսիսեան, «Ընդ. Տարեցոյց» 1930
 Տիկ. Գ. Մասակեան, » 1931
 Կոմիտաս Վարդապէտ, [յիշատակ մը] «Արեւելի» 1931 ք. 32
 Տիկ Զ. Ասատուր կը խօսի. » » 33
 Կաղանդի Հէֆեաթ, «Արեւելի» 1932 ք. 67
 Դպրոցական Ա. ֆննութիւն «Զարթոնք» ամս. Ա. Տարի 1932 ք. 1
 Յիշատակներ, «Արեւելի» կիսամս. Ա. Տարի 1932 ք. 1
 [Ետոյ շարունակուած «Զարթոնք» շաբաթաթերթին մէջ
 (1933) ու կիսամս մնացած]

[*] Որոնք դուրս կը մնան իր լոյս քնծայած հասոյրներէն:

ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԸ ՉՍՏՈՒԳՈՐԻԱԾ

Այց մը Թերլէմէզեանի ճկարաստանը, [Արեւելի]
Տիկ. Ազապի Տէր Ներսէսեան [Ծողիկ]
Թէ ո՛ր աղջիկներուն հետ պէտք է ամուսնանալ
Խօսակցութեան արուեստը
Ֆէմինիզմը [բանախօսութիւն]
Դարձեալ Ֆէմինիզմ
Բնական բարեկամը:

ՍԻՊԻԼԻ ԳՐԱԾՆԵՐԸ “ՄԱՍԻՍ” ՕՐԱԹԵՐԹԻՆ ՄԷՋ

1881

Ա. ԱՆՋԱՏ ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ

Հայերէն լեզուն, 31 Յնվր. 1881, ք. 2798
Պաշտպանութիւն գրաբարի, 10 Փետր. ք. 2807
Նորասիրութիւն, 11 եւ 22 Փետր. 2808 - 2817
Թէ ի՞նչ է լեզուաց բնական օրէնքը, 18 Ապրիլէն 16 Մայիս
ք. 2862, 2864, 2866, 2868, 2871, 2873, 2878 եւ 2882:
[Գրաբար-Աշխարհաբար լեզուապայքարին առթիւ Արա-
մազդի (Բ. Քէչեան) դէմ գրի առնուած յօդուածները:]

1898

Կիները ինչո՞ւ կը գրեն, 1898 Փետր. 6 ք. 5
Մօսան, Փետր. 14 ք. 12
Չանձրոյթը, Փետր. 21 ք. 18
Ճժմարիտ բարեկամը, Մարտ 14 ք. 36
Գուրը, Ապրիլ 4 ք. 54
Իտէալը [Վիլանէլ] Ծաղկազարդի բացառիկ թիւ:

Կիսադէմքեր ֆոդին էսեւէն [վայրկենական]

1. Ե. Տէմիրճիպաշեան Ապրիլ 25 թ. 70

2. Ս. Տիւսաբ, Մայիս 2 թ. 76

3. Ռ. Պերպէրեան, Մայիս 9 թ. 82

4. Ա. Փանոսեան. Մայիս 23 թ. 94

Կիսադէմքեր առանց ֆոդի [վայրկենական]

5. Տիկ. Նեկսար Թաշեան, Յիւ. 23 թ. 120

Բ. ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ

Զրպարտութիւն մը, 26 Փետր. 1898 թ. 22

Հլլալ - Երեւալ, 3 Մարտ թ. 26

Տգեղ ըլլալու իրաւունքը, 7 Մարտ թ. 30

Մեր ընթերցումները, 21 , թ. 42

Ունայնամտութիւնը գեղեցկութեան մէջ, 18 Ապրիլ թ. 64

Սաղարթները եւ ծաղիկները, 5 Մայիս թ. 78

Անկեղծ դաստիարակութիւն, 21 Մայիս թ. 92

Ուսմ. Խորհուրդը եւ ժեմիմիսթները, 6 Յունիս թ. 106

Յարսիւրութիւն, 1 եւ 7 Յուլիս թ. 127 եւ 132

Դրամ եւ համբաւ, 16 Յուլիս թ. 114

ԱՌՊԻԼԻ ԳՐԱԾՆԵՐԸ “ԱՐԵՒԵԼՔ” ՕՐԱԹԵՐԹԻՆ ՄԷՋ

(1898-1899)

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ

Արձակուրդի օրեր, 3 Օգոս. 1898 թ. 3772, [Այս յօդուածին մէջ կը հարցնէր. «Սիր՞ով թէ հաշուով կատարուած ամուսնութիւններն են որ լաւագոյն ընտանիքները կը կազմեն»: Տրուեցան կարգ մը պատասխաններ, եւ ինք գրեց «Եզրակացութիւն» մը 29 օգոսիս թ. 3795]

Պարբ, 25 օգ. ք. 3791

Դրամօժիսը կանանց տեսակետով, 22 սեպտ. ք. 3815

Կարկսուիք, 13 հոկտ. ք. 3833

Մեր գանգասները, 17 հոկտ. ք. 3837

Արդուզարդէն առաջ, 21 հոկտ. ք. 3840

Նախանձը մեր մէջ, 31 հոկտ. ք. 3849

Ընթերցումներու ազդեցութիւնը, 14 նոյ. 3861

Լեզուագիտութեան տեղը, 5 դեկտ. ք. 3875

Միշտ կիներուն դէմ, 10 դեկտ. ք. 3883

Ծայրայեղութիւն արուեստի մէջ, 26 դեկտ. ք. 3897

Ճամարիս բարոյականը, 10 յունվ. 1899 ք. 3914

Երեւոյթները, 20 փետր. ք. 3944

Ազգ. Հիւանդանոցի նուագահանդէսը, 22 փետր. ք. 3946

Ի՞նչ կարդանք, 13 մարտ ք. 3962

Քօղը, 3 ապրիլ ք. 3980

Կրթութեան ազդեցութիւնը գեղեցկութեան վրայ, 5 յունիս
ք. 4033

Խոհանոցը, 12 յունիս ք. 4039

Ծաղիկները եւ հայ աղջիկները, 19 յունիս ք. 4045

Փեղօրներու մրցում, 26 յունիս ք. 4051

Մերժելու իրաւունքը, 3 յուլիս ք. 4057

Մեր հոգաբարձուները, 7 օգոս. ք. 4087

Երջանի՞կ թէ դժբախտ, 14 օգոս. 4093

Յաւակնութիւններ, 21 օգոս. ք. 4099

Երիտասարդ մնալու արուեստը, 28 օգոս. ք. 4105

Սխալ առաքի՞նութիւններ, [խնայասիրութիւն] 4 սեպտ. ք. 4111

Գիւրգ մը, փունջ մը եւ պատկեր մը, 11 սեպտ. ք. 4117

Զուր տեսուցներ, 18 սեպտ. ք. 4122

Շարմաղին պատմութիւնը, 25 սեպտ. ք. 4128

ՍԻՊԻԼԻ ԳՐԱԿԱՆ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Սիպիլ գրականութեան սերն ու նուիրումը մշարծած պահեց մասնաւորաբար անոնց մօտ, որոնք իրեն աշակերսելու պատեհութիւնն ունեցան: Իր արժանաւոր սանուհիներէն շատեր — հոս թէ արտասահման — հետեւեցան կրթական ու մշակութային ասպարէզներու: Ոմանք գրական որոշ խառնուածք ի յայտ բերին եւ իր շունչին տակ զօրացած՝ ձեռնհասօրէն մեր լեզուին վերածեցին օտար հեղինակներէ լատագոյն երկեր: [*]

Հոս մասնաւորաբար կը յիշատակենք այն թարգմանութիւնները, որոնք լոյս տեսած են հաստի ձեւով. —

Ճէյն Էյր [Բըրրը Պէլ] Ա. եւ Բ. հաստ, թարգմ. Մարինոս Հ. Սամալովուեան, Պոլիս, 1908 [Սիպիլի յառաջաբանով:]

Փրկարար վէստիւքիւն [Իվէթ Բրօ] թարգմ. Արշալոյս Հ. Անտոնեան, Պոլիս, 1928:

Հելլէ [Մարտէլ Թիներ] թարգմ. Ասրինէ Լօմակեօզեան Պոլիս, 1928:

Ծօ՛ պզօիկ [Ալփօնս Տօտէ] թարգմ. Անահիտ Պ. Սինանեան, Պոլիս, 1929:

Բուրդէ օրջազգեսը [Հանրի Պօրսօ] թարգմ. Բերուզ Զ. Խօրասանեան, Պոլիս, 1931:

[*] Սիպիլի աշակերտուհիներէն յիշատակութեան արժանի են նաեւ Սիրարփի Տէր Ներսէսեան, Սիրվարդ Կիւլպէնկեան, Ասրինէ Տաւրեան, եւ Թագուհի Սվանեան, որոնք իրենց ինքնագիր արտադրութիւններով երեւցած են մամուլին մէջ:

ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ

1862 - 1928

I

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻԾԵՐ

ատ քիչեր գուցէ մեր մէջ, չրանտ Սա-
տուրի պէս, կրցած են յատկանշել մտա-
ւորականի լուրջ ու դասական տիպարը:

Հասարակէն ու սովորականէն վեր, ազնուական
դիմագծութեամբ եւ իմացական ու կենցաղագի-
տական շնորհներով օժտուած անձնաւորութիւն
մը, որուն հետ խօսելու ատեն մարդ կը բարձ-
րանայ իր տրամադրութիւններուն եւ հասկացո-
ղութեան չափով: Բնատուր առաքինութիւններ՝
որոնք չլքեցին զինքը երբեք, նոյն իսկ իր հիւան-
դութեան տագնապալի պահերուն:

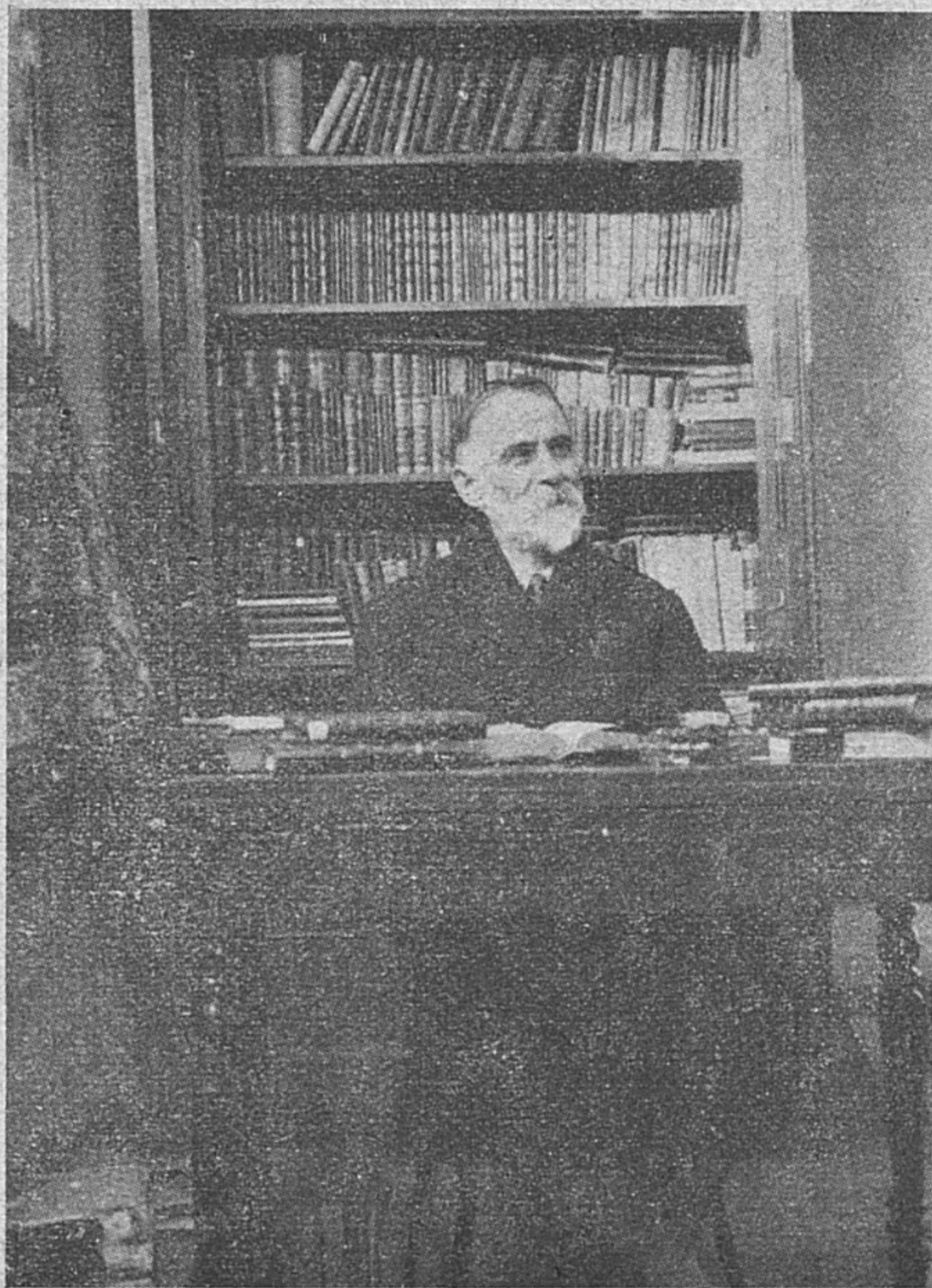
«Դիմաստուերներ»ու հեղինակը իմացական
բարձրագոյն թռիչներ, սաւառնումներ եւ անա-
կնկալ խոյանքներ չունէր: Բոլորովին հեռու մը-

նացած էր ան տարօրինակութիւններէ, արտակարգ որոնումներէ եւ ստեղծագործ երկունքի տառապանքներէ, որոնք յատկանիշն են բացառիկ տաղանդներու:

Անոր խառնուածքը կը համապատասխանէր բնականոն կեանքի պահանջներուն: Զարգացած, խորահմուտ եւ իմացական նոր շարժումներու հետեւող, իր կարողութիւնները ամբողջութեամբ ի սպաս դրած էր, օգտակար հանդիսանալու համար հայ լեզուին ու մշակոյթին: Իբրեւ բանասէր, պատմաբան, ուսումնասիրող, խմբագիր, դասագրքերու հեղինակ, ուսուցիչ եւ հանրային գործիչ ծառայած է ամբողջ կէս դար, իր ուժերուն եւ իր համոզումներուն ներած չափով: Իւր գործունէութիւնը եղած է արդիւնաւոր, հանրային գնահատանքի արժանի:

Տասնեակ տարիներու ընթացքին ստորագրած է բազմաթիւ գրութիւններ ցրուած իրեն ժամանակակից պարբերականներու եւ օրաթերթերու մէջ: Լոյս ընծայած է մէկէ աւելի երկասիրութիւններ, որոնցմէ «Դիմաստուերներ»ու առաջին շարքը երեւան կը բերէ գրական խոր հասկացողութիւն, ոչ-արուեստական արտայայտութիւն գաղափարներու, նուազ խորացում դատումներու եւ խորհրդածութիւններու, յանախ սեղմ ու փախստեայ, բայց միշտ անկեղծութիւն, պարզութիւն եւ լեզուի ու ոգիի ներդաշնակութիւն:

Լեզուի ու մատենագրութեան այդ աստիճան

ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ

(Վերջին տարիները, Գնալը, աշխատած պահուեն։)

նուիրումին հակառակ, թէ ինչո՞ւ ան իր ետին չթողուց ոչ-սակաւ թիւ մը հատորներու, ատիկա քնական արդիւնքը պէտք է նկատել իր խառնրւածքին, իր խղճամիտ ու նախանձախնդիր բընաւորութեան: Յամառ պրպտումներով ձեռք բերուած պատմական նօթեր, թուականներ, գըլխաւորաբար հանրային դէմքերու, մտաւորական մշակներս եւ արուեստագէտներու կեանքին ու գործունէութեան յատուկ, պէտք է երկար սպասէին պահարաններու մէջ, խնամքի ու գուրգուրանքի առարկայ, որպէսզի հետզհետէ կարենար կարեւոր նորութիւն մը, պակաս մը աւելցնել անոնց վրայ ու զանոնք դարձնել անթերի, վերջնական:

Եթէ իր հիւանդութիւնը նուազ անողորք ըլլար, Հ. Ասատուր պիտի ամբողջացնէր շարքը իր «Դիմաստուերներ»-ուն, պիտի լրացնէր Հայ թատրոնին նուիրուած ա՛յնքան շահեկան ուսումնասիրութիւնը, որմէ կարեւոր մաս մը արդէն իսկ լոյս ընծայեց ի կենդանութեան:

Հակառակ ճակատագրին դառն պարտադրութեան, վհատող մը չեղաւ երբեք: Առանց պահսը իսկ անդրադառնալու, խորհելու որ կեանք ու կենսունակութիւն խոյս կուտան տակաւ առ տակաւ իրմէ, իր հիւանդութեան անկողնին մէջ, Ժպտաշուրթն ու բարի, ան շարժեց իր կքոտ ու դալուկ մատները թուղթին վրայ, գրեթէ հատնումով այլ միշտ կորովով, եւ աւարտեց մէկէ ա-

Spencer Lake

Հրանտ Ասատուրէն անտիպ տողեր (ուր կը խօսի Կեղրոնականի մէջ
իբեն աշակերտող Մ. Մեծարենցի մասին)։

ւելի աշխատութիւններ: «Իմաստասիրական Բառարան»ը, որ կը մնայ անտիպ, աննախնիթաց հոյակապ գործ մըն է, արդիւնք իր վերջին շրջանին: Իր սնարին բոլորովին, աջ ու ձախ անընդհատ ձեւ ու դիրք փոխող ձեռագրերու տրցակներ, գրքեր իր միակ մխիթարութիւնն եղանամէնէն անյոյս օրերուն: Մօտէն գիտանք ու հետեւող Հ. Ասատուրի վերջին տարիներու աշխատութեան կերպին, անոր գրական ձեռնարկներուն, ընթերցումներուն. յաճախ ականատես իր ներքին ոգորումներուն ու սիրտհատնումներուն, այսօր խոր յուզումով եւ աղապատանքով կը համակուիմ՝ ոգեկոչելու ատեն իր յիշատակը:

II

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Իր հիւանդութեան անկողնին մէջ տեսայ առաջին անգամ «Իմաստուերներ»ու հեղինակը: Գարնան առտու մըն էր: Տիկ. Զ. Ասատուր ընդու-

նեց զիս հաճոյքով, խնդութեամբ: Յետոյ իսկոյն լուր տուաւ իր ամուսնին, որ վերի յարկն էր: Քիչ ետք սրտատրուի անձկութեամբ կը բարձրանամ սանդուխներէն եւ իր սենեակին մէկ անկիւնը, մահճակալին մէջ կիսովին նստած կը գտնեմ Հրանտ Ասատու: Ը, որուն անթերի, ազնուական դիմագիծը ծանօթ էր ինձ արդէն իր նկարներէն: Անուշ, դեղինփառ ժպիտով մը ան կը դիմաւորէ զիս, ու թոյլ չիտար որ սեղմեմ իր ձեռքը: Վերջը կ'իմանամ թէ ձեռք չտալը իր սովորութիւնն է եղած՝ հիւանդութեանը շրջանին:

Քաղցր ու տպաւորիչ ծայնով մը կ'սկսի խօսիլ: Կը յայտնէ իր տպաւորութիւնները Մեծարենցի նուիրած գրքոյկիս մասին, ուրիշ գրութիւններու մասին, զարմանալի յիշողութեամբ մը եւ գնահատութեան շատ անկեղծ ու տաք արտայայտութեամբ մը: Կը հասկնամ թէ հեռուէն ծանօթացած է բոլոր նոր գրողներուն, հետեւած՝ անոնց արտադրութիւններուն: Հարցումներ կ'ուղղէ գաղութահայ գրական կեանքին շուրջ. կը հրճուի, իր զգայուն հոգին կը լեցուի անհուն խնդութեամբ, մխիթարական ամէն երեւոյթի հանդէպ: Փոքրիկ թուղթի մը վրայ նշանակած զանազան նիւթերու մասին եւս հարցումներ կ'ուղղէ, բազմակողմանի հարցումներ, մինչեւ որ կը գոհանայ իր հետաքրքիր միտքը:

Դարնան չոր ու մեղմ օդին հակառակ, փակ է իր սենեակին միակ բայց լայն պատուհանը, որ

կը նայի կղզիի ցանցառ դալարով պարուրուած քարծուներին: Խորհելով թէ կրնամ նեղուիլ, քանալ կուտայ պատուհանը, ուրկէ հաճելի զովութիւն մը կու գայ նորոգել գաղջ մթնոլորտը:

Մեր խօսակցութիւնները կ'երկարին: Կը յայտնեմ Հիւանդանոցի ճարեցոյցին խմբագրութեան փափաքը՝ աշխատակցելու 1925ի հատորին: Կը խոստանայ անմիջապէս կ'ընտրէ արդէն իր նիւթը: «Երայի Արեւելեան Թատրոնի առաջին ներկայացումը»: Իտիկա սկզբնաւորութիւնը եղաւ եւ Հ. Ասատուր տարուէ տարի տուաւ թրքահայ Թատրոնի պատմութեան վերաբերեալ իր շահեկան աշխատասիրութիւնները:

Մտքիս մէջ թարմ է տպաւորութիւնը իր յուշերուն ու դրուագներուն զոր պատմեց իրեն ժամանակակից իրապաշտ սերունդի ներկայացուցիչներուն մասին, որոնց հետ ապրած էր, միասին աշխատած ու կերտած արդի աշխարհաբարը: Իր մտքի բովանդակ պայծառութիւնը պահած այդ քաղցրադէմ, ազնուական անձնաւորութիւնը ես կը տեսնէի ոչ թէ իր հիւանդութեան անկողնին մէջ, այլ իր կեանքի փառաւոր օրերու շրջանին, Գ. Զօհրապի, Բաշալեանի, Կամսարականի, Արփիարեանի եւ ուրիշներու, այդ ստեղծագործ փաղանգի կողքին, առողջ, կենսուրախ: Կարծես անհետացած էին իր դէմքին դալուկը եւ ընկճուած մարմնին բոլոր արտայայտութիւնները, որոնք խոստոր կը համեմատէին գրական-

նութեան սիրով կայծկլատուն, անհանգիստ իր հոգիին հետ:

Հրանտ Ասատուր դժգոհ չէր իր մեկուսացած կեանքէն: Ուրախ էր որ կրնայ տակաւին աշխատիլ, արտադրել, իր ուժերուն ներած չափով ծառայել հայ մշակոյթին: Աջ կողմը, սեղանի մը եւ ակտուակի մը վրայ ու խոշոր պահարաններու մէջ կը կենային մեծ մասով անտիպ իր ձեռագիրները, Իմաստասիրական Բառարանը, Դեպքերն ու Դեմքերը (Դիմաստուներնեքուն շարունակութիւնը), Աշխարհաբար Գրականութեան Պատմութիւնը (Կեդրոնականի մէջ իր ուսուցչական շրջանին գրի առնուած), Դրուագներ եւ Յուշեր (ուսանողութեան շրջանէն սկսեալ մինչեւ վերջ իր անձնական յիշատակները), Թրքահայ եւ Արեւելահայ թատրոնի Պատմութիւնը (մեծ մասամբ անտիպ), Թանգարանները եւլն.: Ստոնցմէ մասեր կարդաց եւ գաղափար տուաւ իր մտադրութիւններուն շուրջ: Ծայրայեղօրէն խղճամիտ ու բծախնդիր կ'ուզէր որ անթերի ըլլան իր աշխատասիրութիւնները, պատմական նոյն իսկ աննշան սխալ մը չպարունակեն: Ստոր համար օգտուած էր բոլոր կարելի աղբիւրներէն, շնորհիւ իր ճոխ գրադարանին: Ճիշտ իր դէմ, դրան մօտիկ, շարքով դրուած էին Հայրենիքի, Մասիսի եւ այլ թերթերու ու հանդէսներու հաւաքածոները: Պատուհանին երկու կողմերը դէմ դիմաց կը կենային երկու գրադարաններ, լեւի լեցուն հայ եւ օտոր

հեղինակութիւններով: Ստոնք ամէն ատեն պէտք
ըլլալիք գրքերն էին: Հ. Սաստուր իր գրքերուն
եւ հանդէսներուն կէսը թողած էր վարը. զանոնք
չէր ուզեր Կնալը փոխադրել, եւ յանախ, յոյս կը
յայտնէր որ եթէ լաւանայ, մտադիր է Պէյօղլուի
կողմը հաստատուիլ:

Իրմէ բաժնուելու ատեն մտաբերեցի եւրոպա-
ցի մեծանուն վարպետներուն կեանքը, որ յանախ
առանց զարտուղութեան, խորունկ արահետի մը
պէս կ'անցնի գեղեցկութիւններուն մէջէն ու կը
հասնի խոովիչ վախճանի մը: Անոնց նման գա-
ղափարական բարձրութեան մը վրայ, զերծ աշ-
խարհային քայքայող մտահոգութիւններէ, ան-
տէրն էր իր գիտակցութեան եւ զմայլելի պայծա-
րութեամբ մը կը շարունակէր աշխատիլ, արհա-
մարհելով կեանքին դառնութիւնները: Բարեբախ-
տութիւն մըն էր իրեն համար, որ շուրջը ունէր
կեանքի եւ գործունէութեան անձնուէր ընկերը,
Տիկ. Սիպիլ եւ իր ազնիւ ծիրքերով օժտուած
զաւակները, որոնք ամէն վայրկեան կը գուրգու-
րային իր առողջութեան վրայ:

Իրմէն բաժնուելու ատեն մտաբերեցի նոյն-
պէս մէկը իմ շատ սիրած վերջալոյսներէս, որ
նուիրական զոհաբերութեան մը պէս իրենց քրն-
քուշ մեղեդին կը ցանեն հեռաւոր ապարանքնե-
րու շքեղութեան վերեւ, կամ երազուն ջուրերու
հանդարտութեան վրայ . . . :

Եւ առջին այցելութենէս յետոյ գրեթէ փնտոն-

ցինք զիրար: Այնուհետեւ շատ մտերիմ բարեկամներ դարձանք: Նախապէս լուր կը դրկէի եւ քանի մը օր յետոյ կ'այցելէի իրեն: Իր հիւանդագին բոլոր տրամադրութիւնները անհետացած կը գտնէի: Անգամ մը, իրմէ կրած տպաւորութիւններս հրատարակեցի ՆՈՐ ԼՈՒՐի մէջ: Տիկ. Սիպիւինձ հաւաստեց թէ օրերով յօդուածիս տպաւորութեան ներքեւ ապրած էր:

Կը բաւականանամ արտագրել այդ յօդուածէն մաս մը.

«Առաջին սրտապնդիչ երեւոյթը զոր կարելի է հաստատել իր մօտ, յամառ աշխատութեամբ իր տառապանքը մոռնալ կարենալու առաքինութիւնն է: Անիկա, իր ներքին հոգեկան աշխարհին մէջ ամէնէն զօրաւոր սպեղանին գտած ըլլալ կը թուի, ինքզինքը մխիթարելու համար: Ուրքա՞ն հրահանգիչ է իր սա խոստովանութիւնը. — Ներկան մոռնալու համար, ամէն ատեն ինքզինքն կը փոխադրեմ անցեալի լաւագոյն օրերուն մէջ, զորս ապրած եմ եւ ասիկա կը պարսիմ իմ զօրաւոր յիշողութեանս:»

Արտաքին ամէն յարաբերութիւն խզած էր ան աշխարհին հետ, սակայն եւ այնպէս հոգեկան ամուր կապով մը կապուած էր անոր: Ֆիզիքապէս ընկճուած, բայց մտքով ու կամքով առոյգ ու աննկուն, ան կ'աշխատէր անվերջ, կ'արտադրէր, կարծես հերքելու համար բոլորովին այն հինգած վարդապետութիւնը որ կ'ըսէ. «Մոռոջ միւս ք, ա-

ռողջ մարմնի մէջ:» Գրքերուն ու թուղթերուն լոյսը անոր զգայուն հոգիին մէջ վերածուած էր անսահման բարութեան մը, որ տարօրէն ցոլացիկ յստակութեամբ մը կը բնակի իրերուն խորունկը: Անոր գերագոյն վարձատրութիւնը, մարդկութեան ծառայելով իր զգացած երջանկութիւնն էր:

Մեր խօսակցութեան ընթացքին, բազմաթիւ ապացոյցներ եկան հաստատել անցեալի քաղցրութիւններուն մէջ խորանալու իր առաքինութիւնը: Երէկուան պէս, շատ դիւրութեամբ ան կը վերյիշէր բոլոր այն դրուագներն եւ անցուդարձերը՝ որ սերտօրէն կապուած են իր կեանքին ու գործունէութեան հետ, տասնեակ մը տարիներ առաջ.

* * *

Հրանտ Սաստուր միայն գրական կեանքով չէր հետաքրքրուեր: Ամէն անգամ իր տոժգոյն մատներուն մէջ ունէր թղթիկ մը, հարցումներով լի: Անոնք կը վերաբերէին ազգային ամէն տեսակ անցուդարձերու, հոստեղ թէ արտասահման: Կը հետեւէր մամուլին: Նոր դէմք մը, նոր շարժում մը իր ուշադրութիւնը գրաւած կ'ըլլային: Եւ նոնց մասին տեղեկութիւններ կ'ուզէր շարունակ: Համատեղի Գիւղը երբ հրատարակուեցաւ, հայթայթեցի իրեն, իր փափաքին վրայ: Յաջորդ այցելութեանս հիացումով խօսեցաւ անոր բովանդակութեան մասին: Հեղինակին կեանքին ալ

ծանօթանալ կ'ուզէր: Իր հետաքրքրութիւնը կը գոհացնէի, որքան որ կրնայի:

Կը հետեւէր մամուլին մէջ երեւցած պայքարներուն: Իր խորաթափանց իմացականութիւնը գտած, ստուգած կ'ըլլար անհարկի կամ անիրաւ քննադատութիւններուն ներքին արժէքը, ոգին: Կը բացատրէր մարդկային հոգեբանութեան ժրխտական երեւոյթները եւ խոհեմութիւն, անտարբերութիւն կը յանձնարարէր այդ անիրաւ յարձակումներուն հանդէպ, աւելցնելով թէ օր մը չէ օր մը կը յայտնուի ճշմարտութիւնը, եւ ընթերցող հասարակութիւնը տարհամոզուելով, կը սիրէ, կը պաշտէ երէկի քննադատուածը, արհամարհուածը:

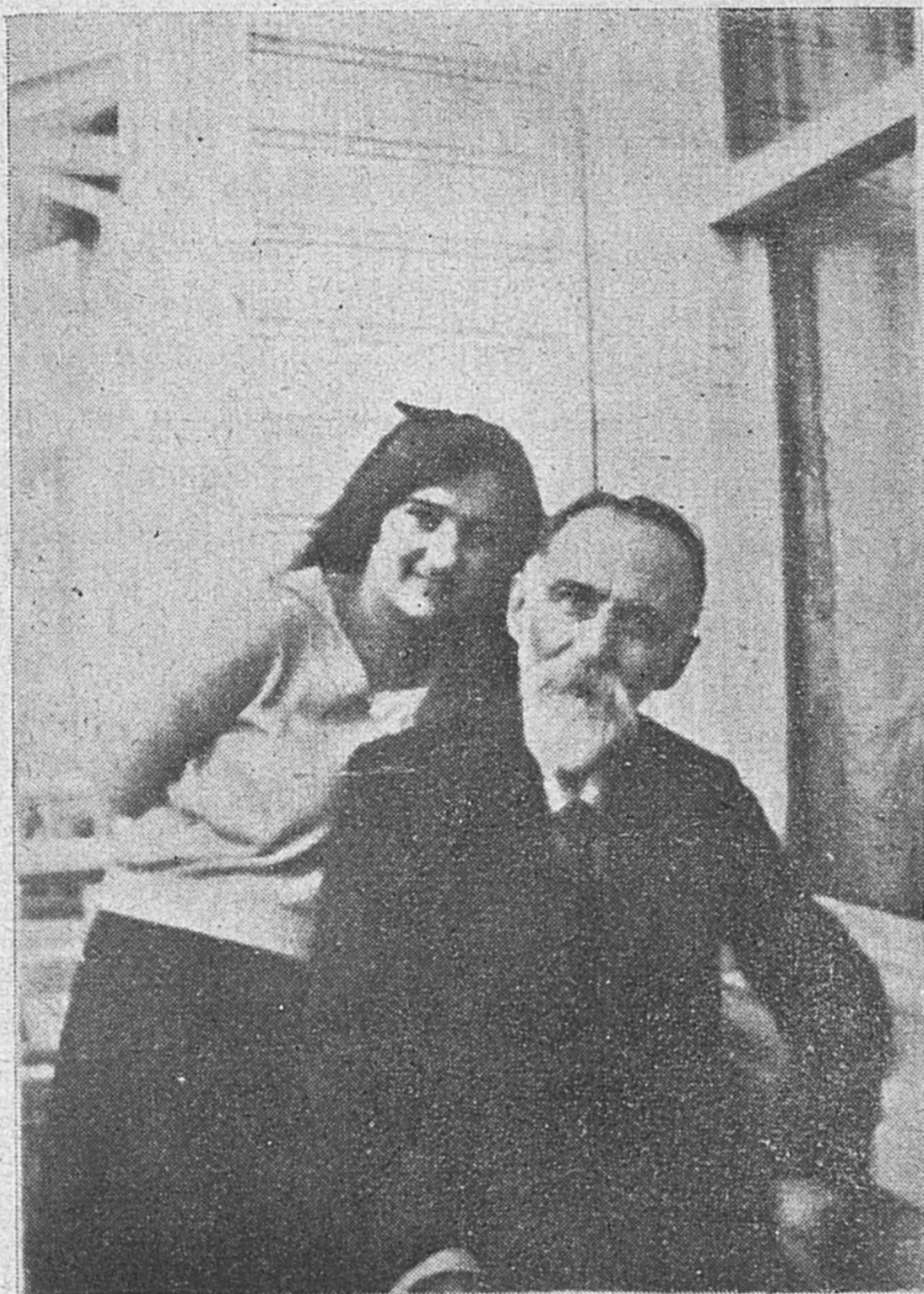
Հրանտ Սաստուրի ներքին մարդը, որքան կարելի եղաւ հանչնալ, շաղապատումն էր ազնւականութեան եւ առաքինութեան: Օրինակելի վեհանձնութիւն մը զինքը միշտ բարձր կը պահէր բոլոր հասարակ ու յովորական մարդոց վայել ըմբռնումներէն, տափակութիւններէն: Վայրկեան առ վայրկեան իր գոյութեան հիւսկէնները քայքայող, անողոք հիւանդութիւնը ոչ մէկ փոփոխութիւն բերաւ իր բնաւորութեան, միշտ նոյն բարի, նրբաժպիտ, վերջին աստիճան փափկանկատ անձը եղաւ առհասարակ ամէնուն հանդէպ:

Չափազանցութիւն չէ բնաւ, երբ կ'ուզեմ անվերապահօրէն յիշատակել հոս Հրանտ Սաստուրի անսահման համակրութիւնն ու խանդաղա-

տանքը այս տողերը ստորագրողին նկատմամբ: Տարեցոյցի հրատարակութեան եւ այլ առիթներով միշտ օգտուած եմ իր թելադրութիւններէն:

1927ի ձմեռնամուտին, ուրբաթ օր մը իրեն դարձեալ այցելեցի: Հիւանդութենէն կրած յուզումին հետեւանքը նշմարեցի իր դէմքին վրայ: Այդ օր յոռի արամադրութիւններու ներքեւ գտայ զինքը: Խօսեցաւ մահուան վրայ, անմահութեան վրայ: Բայց վրդովուժ չկար իր բառերուն ետին: Հանդարտ, խաղաղ ու գրեթէ յաւիտենական պայծառութեամբ մը կ'առկայծէր իր հոգին: Այդ օր, առաջին ու վերջին անգամ ըլլալով ինձ ցոյց տուաւ իր անձնական յիշատակներն ու յուշագրութիւնները ուրուագծուած տետրակ մը: Հոն կար իր ինքնակենսագրութիւնը, առաջին օրէն լոյս ընծայած բոլոր յօդուածներուն ամբողջական ցուցակը: Զուսպ, քողարկուած յուզումով մը յայտնեց թէ կրնայի յետ մահու օգտուիլ այդ գուտ անձնական նօթագրութիւններէն: «Զեմ կարծեր որ այս ձմեռը կարենամ անցընել» ըսաւ: Ասդին աթոռակին վրայ, աչքերուս մէջ բիւրեղացած արցունքը պահ մը զինքը հեռացուց տեսողութենէս, ու մեղմ բառերով ջանացի սփոփանքի արտայայտութիւն մը ընել: «Դուք տակաւին երկար պիտի ապրիք: Մեր գրականութիւնը տակաւին շատ բան կ'ակնկալէ ձեզմէ, ձեր այս գերագոյն զոհողութենէն»: Հեզնական ժպիտ մը նըշուեց իր դէմքին վրայ:

Անկէ յետոյ քանի մը անգամ պատեհութիւնը
ունեցայ դեռ այցելելու իրեն: Ձմեռը անվտանգ
անցած էր: Գարունը իր քնքուշ գեղեցկութիւննե-
րով վերադարձած էր կղզի, ու մենք կը յուսայինք
որ նոր տազնապներ պիտի խնայուէին իրեն: Նոր
այցելութեան մը կը պատրաստուէի եւ կը յու-
սայի զինքը գտնել նորէն լաւ տրամադրութիւն-
ներու մէջ, երբ յանկարծ, իր անակնկալ մահուան
գուժը արծազանգեց թերթերուն մէջ: Չինքը գէթ
վերջին անգամ տեսած չըլլալու խղճահարութիւնը
ունեցայ, երբ իմացայ որ մինչեւ վերջին օրերը
«Խաւիար» յայտնած է տեսնելու զիս գէթ անգամ
մըն ալ:

ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ

Իր սիրասուն զաւկին՝ տարարախտ Էմմայի հետ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ

Հ. ԱՍԱՏՈՒՐԻ

1862ին Հրանս Ասատուր ծնած է Պոյահրգիւղ:

1866էն սկսեալ կը յաճախէ ամառը տեղւոյն Երից Մանկանց դպրոցը, իսկ ձմեռը՝ Հիսարսիպի Մէզպուրեան վարժարանը:

1871ին կ'աշակերտի Ռօպերթ Գօլէնի, ուր կը մնայ մինչեւ 1873:

1874ին կը թարգմանէ «Պատմութիւն Մալվինալի» որ լոյս կը տեսնէ յատուկ տեսրակով:

1875ին կ'աշակերտի Մինաս Չերազի, որ կը դասախօսէ հայերէն ու ժրանսերէն:

1876 ին կ'աշակերտի նաեւ Բիւզանդ Քէչեանի, թուրքերէնի եւ ռուսերէնի դասեր առնելով:

1879ին կը հրատարա-

կէ Պատանեկան Ներհնչումները: Նոյն տարին խօսած իր մէկ հառը Սահմանադրութիւնը եւ հայ ժողովուրդը լոյս կը տեսնէ մասնաւոր պրակով:

1879ին ասեմադպրութիւնը կը վարէ Կիլիկեան Ընկերու-

ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ
(16 տարեկանին)

թեան եւ կ'անդամակցի Դպրոցասիրաց Արեւելեան ընկերութեան:

1881ին կը մեկնի Բարիզ, ուր կը մնայ երեք տարի, իբր աշակերտ իրաւագիտական վարժարանին: Հոն կ'անդամակցի Ուսումնասիրաց Ընկերութեան:

1884ին կը դառնայ Պոլիս:

1885ին փաստաբանական գրասենեակ կը բանայ ընկերակցաբար:

1888ին կ'անդամակցի Կսակաց Հոգաբարձութեան:

1889ին խնամակալ կ'ընտրուի Կեդրոնական վարժարանին:

1890ին Ազգ. Երեսփոխան կ'ընտրուի Պոլսանրգիւղէն, յետոյ ալ Ֆէրիզիւղէն:

1892ին «Մասիս»ը կը հրատարակէ Զօհրապի հետ:

1895էն սկսեալ կ'աւանդէ իրաւագիտական մասնաւոր դասեր:

1898ի վերջերը կ'ստանձնէ Կեդրոնականի բարձր կարգերու գրականութեան եւ աշխարհաբարի դասախօսութիւնը, զոր կը վարէ 10 տարի անընդհատ:

1900ին Ուսումն. խորհուրդի անդամակցութեան կը կոչուի: Կ'անդամակցի Սանասարեան Խնամակալութեան:

1905ին կ'անդամակցի Իզմիրեանց Յանձնաժողովի Գրական Մասնախումբին:

1905ին օսմանեան իրաւագիտութիւն դասախօսելու կը կոչուի անգլ. դեսպանատան եւ հիւպատոսարանի բարձրագիններուն եւ այդ առթիւ կը պատրաստէ կարգ մը ժրանս. գործեր:

1909ին անդամ կ'ընտրուի Առեւտր. Ծովային դատարանին:

1910ին առաջին աստիճանի պաշտօններու ընտրութեան յանձնախումբին անդամ կ'ըլլայ:

1911ին անդամ ծովային Գրաւմանց Դատարանի նախնական ասեանին եւ առեւտր. օրէնքի յանձնաժողովին:

1912ին անդամ չնհիւմէնր Ասիայի ժողովին:

1913ին անդամ ֆադաֆային դասավարութեան օրինագիր-
քը սրբագրելու պաշտօն ունեցող յանձնաժողովին:

1914ին Պետական Խորհուրդի անդամակցութեան կը կոչ-
ուի:

1915ին ծովային գրաւմանց վերաբննիչ տետանի անդամ:

1915ին կը հաստատուի Գնալը կղզի, առողջական պաշ-
տաններով:

1919ին կրկին հիւանդանոցով կը փոխադրուի Շիշլիի
հիւանդանոցը. ուր կը մնայ մինչեւ 1920 Մայիս:

1920 Մայիսին կը փոխադրուի Գնալը, ուր իր հիւան-
դութեան ամբողջ շրջանին ընտանեկան գուրգուրալի խնամք-
ներ կը վայելէ:

Իր «Ինքնակենսագրութեան» մէջ(*) կ'ըսէ.

«Կինս անձնաւիրութեան օրինակելի վարմունք մը ունե-
ցաւ ինծի հանդէպ, եւ օրն ի բուն ինձմով զբաղեցաւ տարի-
ներ: Արան [Սիպիլի եղբայրը Արա թաննեան] եւ Ասրիմէն
[Սիպիլի անդրանիկ դուստր Ասրիմէ Տօնէլեան] եւ Էմման
նոյնպէս իրենց խնամքներով երջանիկ կեանք մը վայելել տուին
ինծի: Ամէնքն ալ օրհնեալ ըլլան:»

1920էն սկսեալ հեռու ալլելու հանրային ու պետական
պաշտօնավարութիւններէ, կը հուի՞րուի գրական, բանասիրա-
կան ու մատենագրական աշխատութեանց:

1928 Յունիս 5ին տեղի կ'ունենայ Հ. Ասատուրի մահը:

(*) Տես Ընդարձակ Տարեցոյց Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդա-
նոցի, 1929. էջ 30-37:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Հ. ԱՍԱՏՈՒՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՄ ԷՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Պատանեկան ներգնշումներ 1879:

Ասիականադրութիւն եւ հայ ժողովուրդը 1880:

Ազգ. Հիւանդանոցի Ընդ. Տարեցոյց Ա. եւ Բ. տարի 1900-1:

Դիմաստուերներ 1921:

Գործնական Քերականութեան եւ Թանգարանի դասընթացները [Սիպիլի հետ]:

ԹՈՒՐԳԵՐԷՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Էնանիպին մէմալիֆի Օսմանիյէսէ հայիզ օլտուգլարը իմփիյազաթը ասիլիէ, աշխատակցութեամբ Խալիլ Ճէմալէսսին Պ.ի:

Հայ Եկեղեցւոյ ամուսնական օրէնքներու վրայ գրուած Ճրանսերէն մէկ տեղեկագրութեան թուրք. թարգմանութիւնը՝ առանց անուն յիշուելու:

«Պարահանդէսը» նորավէպը թուրքերէնի թարգմանուած եւ հրատարակուած է Սրենցի տպագրած՝ «Էրմէնի Էսէպիեաթը Նիւմունէլերի» հատորին մէջ:

Հ. ԱՍԱՏՈՒՐԻ ԳԼԽԱՒՈՐ ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐՈՒՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՑԱՆԿԸ

Վիքթոր Հիւկոյի դամբանական ժողով Սանի դազադին վրայ, քարգմ. «Մանգումէ» 1876 [արտատպւած է 1905 ի «Ծաղիկ»ին մէջ էջ 150]:

Հայ գրական ընկերութիւն. առաջին յօդուած ինքնագիր «Մանգումէ» 1877:

Անաւոս, ռամաւոր, «Թերնէմանը էֆէար» 1878:

Առ փոքրիկն Լեւոնիկ, ռս. » » »:

Դարոցափրաց Արեւելեան ընկերութեան ընդհ. ժողովը, «Մասիս» 1879 Յունւ. 18:

Կլիկեան ընկ. առաջին ժողովը, 1879 «Մասիս» Փետ. 27:

Հայ քաւր. «Մասիս» 1880:

Առ եղիս » » Մարտ 4, Հուր ծածկանունով:

Բայերթ Քօլէնի հանդէսը «Մասիս» 1880 Յունւ. 7:

Եւնանիի ներկայացման գիշերը քաւրաբեմէն «Մասիս» 1881 Սեպտեմբեր:

Հայկազեան Ուսումնասիրաց ընկերութիւն. «Մասիս»

1882 Յունիս 15:

Տիւլօսիէի մահը «Մասիս» 1882 Մարտ 5:

Հայ Պատարագ Բարիգի մէջ, «Մասիս» 1882 Օգ. 31:

Քառասնօրեայ բնակութիւն ի Լօնսոն. «Արեւելք» 1884

Նոյ. 29 [արտատպւած Մասիսի մէջ]:

- Կեանքն ի Քրանսա, 1885 Յունվ. 15 «Արեւելք» Արաբս ծածկ.
 , , , 22 , » »
 , » Փետ. 2 , » »
 Խնայողութ. եւ խնայողութեան արկղեր , 1885 Սեպտ. 14:
 Ազգ. Ամուսն. օրինագիրք , 6 Մարտ 13:
 Եւրոպական ֆրոնիկ, Արաբս ծած. , 6 Օգ. 9:
 Փոխադարձ օգնութիւն հիւանդութեան դէմ. «Մասիս»
 1885 Դեկտ. 27 [արտատպուած «Տնտես»էն]
 Օժիտ եւ գլխագին, «Արեւելք» 1886 Օգ. 30:
 Հայ գրականութիւն ի Թուրքիա «Մասիս» 1887 Մայիս 9:
 Ամուսնութիւնը միջազգային տեսակէտով, «Արեւելք» 1887
 Օգ. 20 [երկրագունդէն արտատպուած]:
 Ազգային օրինագիրք «Արեւելք» 1887 Հոկտ. 23:
 Ազգ. Հիւանդանոցի պատմ. գրախօսական Բ. Քէշեանի
 գրքին վրայ, «Արեւելք» 1888 Յուն. 2:
 Օտեան ի Քրանսա «Արեւելք» 1888 Օգ. 18:
 Վարժապետին աղջիկը «Արեւելք» 1888 Դեկտ. 31:
 Կեանքն ի Քրանսա , 1889 Փետ. 4 Արաբս:
 , , , 11 ,
 Ամուսնական խնդիրներ, Սեդրակեանի: գրախօսական «Ա-
 րեւելք» 1889 Յուն. 1
 Արխսոտ եւ պատմ. Աթէնքի Սահմանադրութեան, «Արե-
 վելք» 1890 Ապրիլ 6:
 Կեանքն ի Քրանսա «Արեւելք» 1891 Ապր. 27, Արաբս:
 Առ հայ ծնողս «Հայրենիք» 1891 Սեպտ. 25:
 Յիշատակ Բարիզի կեանքէ «Հայրենիք» 1891 Յուն. 1:
 Ազգ. Մատենադարան «Մասիս» 1892 Յունվ. 24:
 Մեր վանքերը Ա. յօդուած , Մարտ 31:
 Պարահանդէսը , , Ապրիլ 25:
 Մեր վանքերը Բ. յօդ. , Մայիս 16:
 Մեր կեանքէն , Օգ. 1:
 Մեր վանքերը Գ. յօդ. , » 22:
 Մեր կեանքէն , » 22:

Մեր կեանքէն «Մասիս» 1892 Սեպտ 15:

Ուսումնասիրութեանց պակասը մեր նոր գրականութեան մէջ «Մասիս» 1892 Դեկտ. 5:

«Մեղուն» Պարոնեանի խմբագրութեան օրով, «Մասիս» 1892 Դեկտ. 31:

Հին տպագրութիւններ «Մասիս» 1893 Մարտ 20:

Արուեստի աշխարհէն » » Փետր. 13:

1898ի «ՄԱՍԻՍ»-ԻՆ ՄԷՋ ԻՐ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՕՐՈՎ

Կ. Պոլսոյ աշխարհաբարբ մինչեւ 1852	թիւ	1
Աղջկանց վարժարանները	,,	3
Դիւրագգածութիւն	,,	9
Խնամակալութիւնները	,,	10
Լապտի	,,	11
Մրցանակ մը	,,	17
Մեր կեանքէն ֆրոնիկ	,,	18
Դրամօժիտի վրայ տուրք	,,	29
Զուխանեան	,,	33
Աշխարհաբար Աստուածաշունչ	,,	36
Երեմ տեղեկագիր Իզմիրէն	,,	39
Կրթական ծրագիրը	,,	52
Յովհաննէս Թիւլսիւզեան	,,	63
Ծովու վրայ	,,	68
Զէզոֆները	,,	73
Տիեզերքը եւ իր կազմութիւնը	,,	82
Օսար վարժուհիներ	,,	88
Միջազգային ֆրոնիկ	,,	93
Մեր ֆանանաները [Ա.]	,,	94
Ճրէտերիս Միւլլեր	,,	97
Մեր ֆանանաները [Բ.]	,,	100
Տիրան Միսաք	,,	104
Միջազգային ֆրոնիկ	,,	106

Պատկեր եկեղեցիին մէջ	„ 110
Մուսանիայէն Պրուսա	„ 135
Գաւառական վարժարաններ	„ 136
Սէս պաշին	„ 139
Պրուսայի առաջնորդարանը եւ եկեղեցին	„ 146
Տպաւորութիւններ	„ 150
Լեզուի խնդիրներ [Մայեզեանի պատասխան]	„ 150

1898էն 900ի «ԱՐԵՒԵԼՔ»ԻՆ ՄԷՋ

ԻՐ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՕՐՈՎ

Արեւելի առաջին տարիները	թիւ 3771
Քրօնիկ [Պիզմար, Շաքարիան]	„ 2
Քսան տարեկանին իսէալը	„ 4
Պրուսայի հայ վարժարանները	„ 6
Մայրենի լեզուին դէմ	„ 80
Պղպեղը եւ աղը	„ 2
Խաղողը	„ 3
Բրինձիբոյի նաւարշաւը	„ 4
Քսան տարեկանին իսէալը [Բ.]	„ 8
Գալուստ Կոստանդեան	„ 9
Խժողով բարբեր	„ 93
Մեր կեանքէն [Նուրիհան]	„ 3800
Էլիզապէթ	„ 3
Քրօնիկ	„ 5
Նորերը	„ 7
Լեզուի խնդիրներ	„ 8
Քաղաքական	„ 9
Բիքաւ գնդապետը	„ 10

Ֆրանսահայ ուսանողներ [Ա.]	թիւ 3811
Քաղաքական	2
Ֆրանսահայ ուսանողներ [Բ.]	3
Քաղաքական	8
Պատգամներ	23
Տխուր իրողութիւններ	5
Դատարարական հրահանգ	7
Քաղաքական	9
Լեւաժ արհեստ [գրաւարութիւն]	34
Քաղաքական	5
Դեղին տեսակ	7
Տրէյֆուսի վերադատումը	41
Լեզուական խնդիրներ	5
Համեմատի խորհուրդ	6
Քաղաքական	8
Լեզուական խնդիրներ	9
Քրիստոնէական [Վարդ Յիսուսի]	53
Լրագրողին կոչումը	55
Քաղաքական	60
Մեր նոր սերունդը	4
Հարիւրամեակի մը առթիւ [Բարիգի Կնդ լեզ. վրժ],	7
Մոռցուած դէմք մը [Գրիգորեան]	73
Հին ասեմագրութիւն մը [Ա.]	9
Սիրող կինը	83
Բերայի շուրջը	5
Խարբերդի դպրոցը	9
Ծնունդը Սուրիոյ մէջ	90
Երգի դասը	5
Միջազգային բռնիկ	7
Կաղանդը եւ կաղանդչէք	3902
Հին ասեմագրութիւն մը [Բ.]	3
Գրականութիւնը Թրքահայոց մէջ 1898 [Ա.]	5
„ „ „ „ [Բ.]	6
Նուպար փաշա եւ Եգիպտոսի դատարանները	11
„ „ եւ Շահնազարեան վարդապետ	3
Ոսանիկ Տէր Մարգարեան	4

Ուսուցիչներու օգնութեան սնունկ [Փետր. 1899] թիւ	38
Նուագահանդէսին առթիւ	43
Պագուի Հայերը	50
Քահանայացուները	4
Բարեկենդանը կը շարունակուի	6
Կաղզուանցի Զաֆարիա պատրիարք	66
Յարութիւն ճիվանեան	62
Անշարժ կալուածները	6
66 էսնաժները	72
Գրականական ժօն	8
Կալիշիցի տեղեկագիրը [անգ. թրգմ. 1889]	81
Միջազգային բրօնիկ	80
Կանանց ձեռքով	97
Սրուանձսեանց կտակը	4003
Յոբէլեանի մը առթիւ [Վէպը Հայոց մէջ]	9
Կրթական գործը Իզմիր	15
Պալրգլրի գերեզմանատունը	27
Մրցանակին շուրջը	62
Շրջուն յանձնաժողով	9
Բարձրագոյն կրթութիւն	71
Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը	84
Մեր կեանքէն [Միսաբեան]	87
Պատրիարքարանի Էլեմուէքը	91
Տօքս Խորասանեան	93
Մեր կեանքէն [Ռուսիանեան եւ Պալեան]	3
Մեր կեանքէն [Ալեքսանեան]	9
Բրոժ. Յակոբոս Ճէնիգեան	9
Հ. Գաբրիէլ Մենէվիճեան	4103
Մեր կեանքէն [Արքայ Գոնսթանքէն]	11
Քառաձայն երգեցողութիւն	25
Թովմաս Թէրզեան	28
Գեղարուեստի ետեւէն	34

Շրջանաւարտներ	թիւ 4138
Մասթիս Մամուրեան	„ 46
Պատասխան մը [Երուանդ Տէր Անդրէասեանի Ա.],	9
„ „ „ „ Բ.],	51
„ „ „ „ Գ.],	8
„ „ „ „ Դ.],	60
Յաւակնոտներ	„ 80
Ժողովրդական մատենադարան	„ 82
Վերջին նուագահանդէս	„ 209
Նուագահանդէս 10 Յունվար 1900	„ 17

[ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԽՄԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ ՀՐԱԺԱՐԱԾ Է

1900Ի ՍԿԻՋԲՆԵՐԸ

Ժամանակագրական հօթեր 1901 Հոկ. 19 «Սուրհանդակ»
 Նկատելի կէտեր [Խաչկունցի պատասխան] 6 Օգ. 1902
 «Սուրհանդակ»
 Մեր վերջին խօսքը[„ „] 30 Սեպտ. 1902
 Մեր պատասխանը [Ա.] Յ. Գազաննեանի] Օգոստ. 15 1902
 Մանգուսէ
 „ „ [Բ.] „ „] Օգ. 16 1902
 Մանգուսէ

Թղթակցութիւն [Սեթ ծածկանունով] Արեւելեան Մամուլ
էջ 909 982 [1902ի], 9 102 182 251 298 [1903ի].

Կ. Պոլսոյ հայ եւ յոյն դպրոցները 1720էն առաջ, Ծաղիկ
1903ի էջ 42

Մղձաւանջը. Ռիբէնի, թրգմ. 1903, Ծաղիկ. էջ 30

Պարոնեանի առաջին քայլերը, 1903ի Լոյս, Յունկար 3

Պետրոս Ղափանցի, Արեւելեան Մամուլ, 1904ին էջ 16

Պարոնեանի մուսքը հայ լրագրութեան մէջ 904ի Ծաղիկ էջ 3

Մամուլնջը, Բոյ Վեռլէն, թրգմ. 1904ի Ծաղիկ թիւ 31

Երգը, Ալպէռ Սամէնի թարգմ. 1904 „ „ „

Կ. Պոլսոյ բանաստեղծ հայ պատրիարքները, Ընդարձակ
օրացոյց 1905ի էջ 397

Երգչունիւն, Էօթէն Մանուէլի թրգմ. Ծաղիկ, 1905 Փետ.ի թիւ

Յարութիւն Սրվանեան, Հանրագիտակ 1 Յնվր. 1905

Սոփոկլէս Մրլվուայի թրգմ. Ծաղիկ 1905ի էջ 55

Կը՞ թէ կ'. Սուրհանդակ, 1 Դեկտեմբեր 1905

Յակոբ Նալեան. Բիւզանդիոն, 19 Յուլիս 1906

Հայ գրագիտունիները մինչեւ Կիթառ, Ծաղիկ 1906էջ 385

Յ. Պարոնեան թատրոնի խմբագիր, Պապիկեան տար. 1907ի

Պատասխան մը [Թեոդիկ]ի [Ա.] Արեւելի 19 Նոյ. 1907

„ „ „ [Բ.] „ 20 „ „

Գրադատականի մը առթիւ [Ներսէս Բննյ. Պալեանի]
Մանգումէ 22 Սեպտ. 1907

Բերայի դպրոցները, Տարեցոյց Պապիկեան, 1908 էջ 141

Աշխարհաբար ժ.Բ. դարէն առաջ, Ամէնուն Տարեցոյցը,
1908, էջ 51

Նախնական մարդիկ, թարգմ. Մասիս, 1906-907

Մամիկները, Քրանսուա Գօթի, թրգմ. Լոյս, Անտոն-
եանի 1908, էջ 702

Կ. Պոլսոյ աշխարհաբարին ռահվիրաները. երրորդ եռամ-
սեայ Արեւել. Մամուլ 1908 էջ 291

Ի՞նչպէս կազմուեցաւ Կիլիկեան ընկերութիւնը, Ժամանակ
1 Յնվր, 1912

Ռէքէոս Պերպէրեանի կեանքէն «Հանգրուան» Ռ. Գ. 1922
 Խաչատուր Միսաքեան Բարիգիմէջ. Տարեցոյց Թեոդիկի 1923
 Արեւելեան թատրոնի Ա. ներկայացումը, Ընդարձակ տարե-
 ցոյց 1925 ի

„ „ առաջին երկու տարեգրանները
 Ընդարձակ տարեցոյց 1926ի.

Բերայի «Արեւելեան թատրոնը» [1863-1874] Ընդարձակ
 տարեցոյց 1927ի

Պղատն «Տաքել» Տարեգիրք 1925ի

Յիսուս տարի առաջ «Նոր Լուր» 1926 կադանդի թիւ

Դրուագներ եւ յուշեր «Հայ կին» 1926 Ծնունդի թիւ

Կանանց աշխարհէն [8 յօդուած] «Հայ կին»

1924-1925

Իմաստասիրական բառեր «Հայ Խօսնակ» 1924

Իմաստասիրական բառեր, «Հայաստ. Կոչնակ.», 1929

Թովմաս Թերզեան, Հիւ. Տարեցոյց. 1929

Իմաստասիրական բառեր Հիւանդանոցի Տարեցոյց. 1930

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼԻ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Իմաստասիրներ, Բ. Շարֆ [Մ. Պէտիկթաւեան, Դուր-
 եան, Գ. Կոստանեան, Խ. Միսաքեան, Տերոյենց [Երեւակ].
 Ռ. Պերպէրեան, Ա. Արփիար [Մասիս, Հայրենիք], Մ. Զե-
 րազ, Բիւզանդ Քէչեան, Ծերենց, Օրմանեան, Յ. Պարոնեան
 [1877—1891], Մասաթիա, Գարազաւ, Թովմաս Թերզեան,
 Յարութիւն Սրվանեան [Մեղու], Սեփան Փափազեան [Ժա-

մանակ], Բրոժ. Ճենիգեան [Բիւրակն], Յակոբ Նալեան, Գր. Փէշիմալեան, Պաղտատ Դպիր եւ Անդրեաս Փալիագեան] :

Կ. Պոլսոյ Հայերը եւ իրենց Պատրիարքները (պատաս-
րաս) :

**Արեւելեան բարձր [ձեռագիրը ամբողջապէս պատ-
րաս] :**

Դրուագներ եւ յուշեր [ձեռագիրը գրեթէ պատ-
րաս] :

Ծանոթութիւնք — Հ. Ասատուրի հրատարակելի երկերու վե-
րաբերեալ ծանօթագրութիւնները նայնութեամբ առնուած են ա-
նոր ձեռագիր յուշատետրէն, ուր **Դրուագներ եւ Յուշեր**
հասորին բովանդակութիւնը դասաւորած է այն հետեւեալ կեր-
պով . —

ՆԱԽԱԲԱՆ

Ա. Ուսանողի յուշեր (պատաս)

Բ. Հրապարակագրի յուշեր (պատաս)

Գ. Կ. Պոլսոյ եւ Իզմիրի հայ քերթերը (պատաս)

Ե. Դրուագներ Օրմանեանի կեանքէն (նօթեր)

Զ. Խաչատուր Միսաքեան Բարիգի մէջ (պատաս)

Է. Ծերուկ մալթրը (պատաս)

Ը. Դրուագներ Ռէթէոս Պէրպէրեանի կեանքէն
(պատաս) :

Թ. — Այբուբենական ցանկ յիշուած անուններու :

Գրական սեռեր [մասամբ պատաս] :

Յակոբ Պարոնեան [մինչեւ 1877ի գործունէութիւնը
հրատարակուած է արդէն «Դիմաստներ»-ուն մէջ. 1877էն
մինչեւ 1890ի նօթերը միայն պատաս] :

Ա. Շխարհաբար մատենագրութեան պատմութիւն
[արդի ձեւին մէջ պարզ նօթերէ բաղկացած է եւ հրատարակե-
լի չէ, ամբողջացած ալ չէ] :

Օսմանեան օրէնքներու վրայ ժրանսերէն գրուած **սաս-**
նի չափ աշխատասիրութիւններ, [հիմայ այլեւս հինգած
են նոր օրէնքներուն հրատարակման պատճառաւ] **որոնք** **օսմ.**
աահմանադրութեան վերհռչակումէն առաջ գրուած են:

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

2. Ասատուր վերջին **սարիներ** ձեռնարկած էր պատրաս-
տելու ժրանսերէնէ հայերէն համառօտ **իմաստասիրական**
բառարան մը, շուրջ 400 բառերէ եւ գրեթէ նոյնքան էջերէ
բաղկացած: Այս աշխատութիւնը կը պարունակէ վերջին դա-
րերու **իմաստասիրական** դպրոցներուն եւ անոնց ներկայացու-
ցիչներուն մասին ծանօթութիւններ եւ անձնական խորհրդա-
ծութիւններ: Այս բառարանէն նմոյսներ լոյս տեսան **սարե-**
ցոյցներու եւ հանդէսներու մէջ: Իսկ ամբողջական գործը
ապագութեան յանձն լի վերջնական ձեւի մէջ չէր դրուած:

Յուշարձան Զապէլ - Հրանտ Ասատուրի եւ Էմմայի (Տե՛ս դէմը)

ԱՍԱՏՈՒՐ ԸՆՏԱՆԻՔԻՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԸ

1935 Յունիս 30ին, Կիրակի առաւօտ, Շիշլիի Ազգ. գերեզմանատան մէջ բացումը տեղի ունեցաւ Զապէլ—Հ. Ասատուրի և Էմմայի մարմարակերտ յուշարձանին, որ իր վրայ կը կրէ անուններու պարզ արձանագրութիւն մը և շրջանակներու մէջ առնուած իրենց լուսանկարները:

Եկեղեցական հանդիսութիւններէ յետոյ, զրազէտ ամուլին յիշատակը ոգեկոչող և անոնց զրական ու հանրային ծառայութիւնները պանծացնող ուղերձներ և յարգանքի արտայայտութիւններ եղան ծանօթ մտաւորականներու, արուեստակիցներու և Էսսեան սանուհիներու կողմէ:

Դէմի խմբանկարին մէջ — բացման կրօնական հանդիսութիւններէն վերջ— յուշարձանը շրջապատող հոծ բազմութենէն կ'երեւան աչէն ձախ՝ 1. Տիկ. Ա. Խանճեան, 2. Պ. Արայ Խանճեան (Սիպիլի եղբայրը), 3. Օր. Ատրինէ Տօնէլեան (սեւազգեստ), 4. Էսսեանի ուսուցչուհիներ, 5. Օր. Արաքսի Պապիկեան, 6. Տիկ. Նուարդ Թաթարեան, 7. Էսսեանի տնօրէն Պ. Աւետիս Մեսրոպեան, 8. Օր. Դ. Զօպանեան, 9. Օր. Ս. Կիւլպէնկեան, 10. Պ. Մանասէ Սուլթանեան, 11. Թ. Ազատեան և Էսսեանի հին ու նոր սանուհիներ:

ԶԱՊԷԼ ԵՒ ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐԻ

ԳՐԱԿԱՆ ԱՆՏԻՊ ԺԱՌԱՆԳԸ

Մեր արժեքաւոր մտաւորականներու անթիպ ձեռագիրները իրենց մահէն յետոյ անկորուստ պահելու, անոնց վրայ գուրգուրալու եւ այդ թանկագին նշխարները հանրային սեփականութիւն դարձնելու նախանձախնդրութիւնը շատ հազուադէպ երեւոյթ մըն է մեր մէջ:

Շատ սահմանափակ, սոսկ անհասական ձեռնարկներու շնորհիւ միայն կարելի եղած է գէթ մասամբ փրկել զանոնք: Զենք ունեցած մշակութային կազմակերպութիւն մը, որ փութկոտութիւնը ցոյց տաւ շարաւառելու, պրպտելու այս ուղղութեամբ:

Այսօր հազիւ յիշատակի կամ ստեղծագործութեան պատճառիկ մը հնարաւոր կ'ըլլայ ձեռք բերել մեր մեծ մտաւորականներէն՝ Դուրեանէն, Գր. Օձեանէն, Պէշկիպաւելեանէն, Եղիայէն, Զրափեանէն, Մեծարեանցէն եւ նոյնիսկ աւելի ժամանակակից դէմքերէ, իրենց գրական ժառանգը հոս ու հոն ցրուած ու մոռցուած թլլալով:

Ուրախայի պարագայ մըն է, որ Սիպիլի եւ Հրանտ Ասատուրի գրական անթիպ ժառանգութիւնը զերծ մնացած է այդ սխուր բախտին արժանանալէ, այն գնահատելի նախանձախնդրութեան ու պահպանութեան շնորհիւ, զորս ցոյց տուաւ Օր. Ասրիմէ Տօնէլեան[*]: Այսօր տրամադրելի կան զա-

(*) Սիպիլի եւ մասնաւորաբար Հր. Ասատուրի վերաբերեալ անտիպ նամակագրութիւններուն կարեւոր մէկ մասը դրկուած է Փարիզի «Նուպարեան» մատենադարանը, ի կենդանութեան, անոնց գրադարանին փոխադրութեան առիթով: (Ծ.)

նազան անսիպ էջեր, յուշագրութիւններ, նօթեր, ուրուագծեր, խիստ շահեկան նամակներ՝ մտաւորական ծանօթ դէմքերու կողմէ գրագէտ ամուլին ուղղուած, որոնք մեծապէս պիտի դիւրացնեն «Մշակոյթ» հրատարակչականէն լոյս տեսնելիք ստուար աշխատասիրութիւնը՝ նուիրուած Սիպիլի կեանքին ու գրական եւ հանրային գործունէութեան:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

	ԷԶ Գ. Դ
Նախաբանի տեղ	
Զ. Հ. ԱՍԱՏՈՒԻ (Սիպիլ) 1863-1934	
I Իր գրական եւ հանրային դիմագիծը	7
II Իր մտերմութեանը մեջ (անձնական յուշեր)	17
III Վերջին այցս Սիպիլին	24
Կենսագրական գիծեր Սիպիլի	27
Մատենագիտութիւն. — Սիպիլի հեղինակու-	
թիւնները	29
Սիպիլի հասուրէ դուրս ոտանաւորները	30
» արձակ գրութիւնները	33
» գրական սերունդը	37
ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒԻ (1862-1928)	
I Ընդհանուր գիծեր	41
II Անձնական յիշատակներ	46
Կենսագրական գիծեր Հ. Աս. տուրի	57
Մատենագիտութիւն. — Հ. Ասատուրի հրատա-	
րակած երկասիրութիւնները	60
Հ. Ասատուրի գլխաւոր յօդուածներուն ժա-	
մանակագրական ցանկը	61
Հրատարակելի երկասիրութիւններ	69
Զ. եւ Հ. Ասատուրի գրական անտիպ ժառանգը	74
Ասատուր բնականիքին յուշարձանը	73

Լ ՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ

	ԷԶ
Սիպիլի անժառանգիրք	10
Զապիլ եւ Հրանս Ասատուր 1901ին	11
Սիպիլ եւ Էմմա (միասին)	22
Սիպիլի «Քերթուածներ» հաւաքածոյին կողք (Պետհրատ)	28
Հրանս Ասատուր (աշխատելու ատեն)	43
Հրանս Ասատուրի անժառանգիրք	45
Հրանս Ասատուր եւ Էմմա (միասին)	56
Հրանս Ասատուր (16 տարեկանին)	57
Զապիլ - Հ. Ասատուրի եւ Էմմայ յուսարձանը	72

Մ. ՔԵՊԱՊՃԵԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՆԿԱՐԸ

«Ժամանակակից դէմքեր»ու շարքին, կողքը գեղազարդելու համար ընտրուած այս խորհրդանկարը ինքնատիպ ստեղծագործութիւնն է տաղանդաւոր արուեստագէտ Մելքոն Քէպապճեանի:

Իսկ կողքի գրերը անջատաբար գեղազրած է նորահաս գծագրիչ Ֆիլիբ Էլմօքեան:

441986

«ՄՇԱԿՈՅԹ» ԳՐԱՏԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. **ՈՍԿԻ ԱՐԻՇԻՆ ՏԱԿ** (Արձակ երկերու հաւաքածոյ
Մ. Մեծարեցի. 1934, Կ. Պոլիս. էջ 182 100 դր.
2. **ԶՄՐՈՒԽՏԷ ՊԱՏՄՈՒՃԱՆ** (Ուղեւորութիւններ,
գիւղական պատկերներ եւ արձակներ (Թ. Ազատեան, 936,
Իսթանպուլ էջ 191 100 դր.
3. **ԱՐՈՒԱԼԱ ՄԱՀԱՐԻ** (Ա. Իսահակեան, Ե. Տպա-
գր. 936. Իսթանպուլ, էջ 31. 25 դր.
4. **ՅՈՒՑԱԿ Ա. «Մօակոյր» գրասան** (Օրաթերթեր,
պարբերականներ, թարգմտւածներ) 936. Իսթանպուլ, էջ 24.
10 դր.
5. **ՊԱՂՏԱՏԻ ԿԱՐԱՒԱՆԸ** Եւ. Շահնազար, 937,
Իսթանպուլ, էջ 327 100 դր.
6. **ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴԷՄՔԵՐ. Զ. Իւ Է. Ասա-**
տուր, 937, Իսթանպուլ, էջ 80, 50 դր.

ԳԻՆ 50 ՂՐԸ.

Արժասահման 10 Ժրանի

BIBLIOTHEQUE NATIONALE DE FRANCE

3 7513 02061097 7